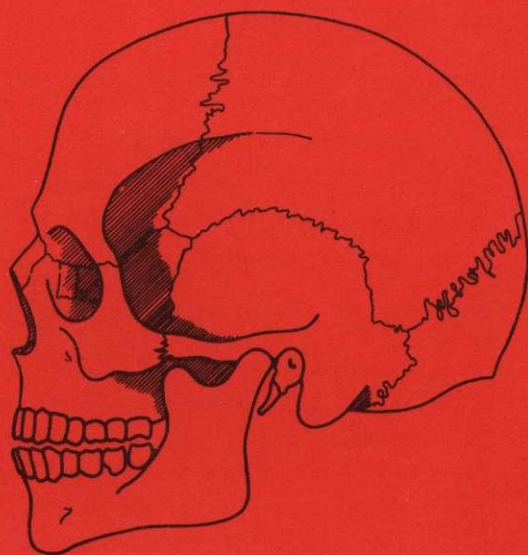

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1976

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. dr. Anna-Christina Meurling, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

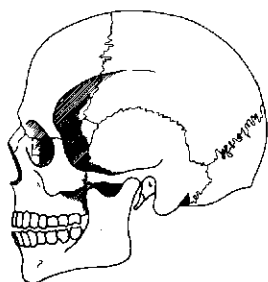
---

innehåll

	sid
Stig Welinder: Att tappa huvudet på stenåldern	1
Märta Strömberg: En nyupptäckt stenkammargrav i Valleberga	5
Lars Larsson: Högar under plogen	15
Birgitta Odén: Årestoder och minnesfester i Skåne	25
Ingemar Carlsson: Börringe klosterns arkiv	44
Aktuellt om antikvariskt	
Karin Augustsson: Den styckade bänklängden	46
Torkel Eriksson: Avhandlingar i konstvetenskap	48

Att tappa huvudet på stenåldern

Av Stig Welinder

I september 1975 grävde en grävsropa upp några skallfragment ur en mosse på Norregårdens ägor i Holmeja. Fyndet är varken särskilt ovanligt eller märkvärdigt, men liksom alla andra fynd har det alltid något att säga.

Vid dagens schaktningar i mossar används väldiga släpskopor, som arbetar under vattenytan. Det gör det nästan omöjligt att tillvarata mossfynd under betryggande omständigheter. I bästa fall sticker ett ben eller något annat iögonfallande upp ur dumphögarna vid mossekanten. I september förra året stannade en maskinist sin grävsropa och tittade närmare på två runda, lite blanka föremål, som trillade nerför dumphögens sidor. Det var två skalltaksfragment, som

följt med skopan upp ur en mosse på Norregårdens ägor i Holmeja.

Mossen är mindre än 100 m stor. Under en tidig del av stenåldern har den utgjort en sjö. Efter hand har sjön grundats upp och i början av yngre stenåldern har den vuxit över och alltsedan dess varit ett kärr. De båda skallfragmenten – de härrör från en människa – hade legat i ett svämgyttjelager bildat på grunt vatten under sjöns igenväxningsskede. Fragmenten gick att sammanfoga (bild 1). De

Bild 1. Kraniet från Norregården, Holmeja, fotograferat rakt framifrån. Pilarna visar på håligheter i kraniet innanför ögonbrynsbågen och näsroten, där prover kunnat tas ut för pollenanalys ur väl skyddade lägen (proverna 1 och 2 i tabell 1). Foto Bertil Centerwall.

omfattar tillsammans vänster ögonbrynsbåge, pannan, hjässan och ett stycke av nacken (os parietale sin., os parietale dx, os occipetale). Färska brottytor visar att ytterligare ett stycke av nacken och vänster sida av skallen saknas. I övrigt är alla brottytor rundnötta. Det är tydligen ett redan i gammal tid ofullständigt kranium, som legat och rullat på grunt vatten innan det kommer att bäddas in i sedimentet på sjöbottnen.

Åldern på fyndet kan bestämmas, men inte särskilt noggrannt. Sedan skallfragmenten tillvaratagits blev de aldrig tvättade. Detta är en lycklig omständighet, som upphittaren har all heder av. I håligheter på kraniet men också på dess yta kunde prover av svämgyttja tillvaratas och användas för pollenanalys. Fem olika prover har gett ett samstämmigt resultat. Pollenfloran i svämgyttjan, som skallen bäddats in i, domineras av al och ek-

Tabell 1. Pollenanalyser av kranium från Norregården, Holmeja.

	Björk	Tall	Al	Alm	Lind	Ek	Ask	Summa ekblandskog	Hassel	Summa trädpollen	Jordart
Prov nr 1	13	16	30	4	11	15	0	30	11	100	Lövkärrtorv
2	9	7	46	4	6	17	2	29	9	100	Svämgyttja
3	8	9	50	1	5	19	2	27	6	100	"
4	4	12	47	0	10	17	0	27	10	100	"
5	10	9	44	3	8	16	0	27	10	100	"
6	4	9	48	8	5	15	2	29	9	100	"
Summa 2—6	7.0	9.2	47.0	3.2	6.8	16.8	1.2	28.4	8.8	500	"
Omräknat	9.9	13.0	25	4.5	9.6	23.7	1.7	39.5	12.4	350	
Summa 2—5	7.7	9.3	46.7	2.0	7.3	17.3	1.0	27.5	8.7	400	
Omräknat	10.8	13.1	25	2.8	10.3	24.4	1.4	38.9	12.2	285	

1. Taget i vattenytan över lagret med skallfragmenten. 2—3. Håligheter i kraniet (se bild 1). 4—5. I brottytorna och på utsidan av det större fragmentet. 6. På utsidan av det mindre fragmentet. Vid omräkningarna har pollenfrekvenserna normerats till al = 25%.

blandskog (tabell 1). Den förra får tänkas ha vuxit i sjökanten och säger inget om gyttjans ålder. Förekomsten av höga frekvenser ekblandskog visar på en hög ålder. Den lilla frekvensen alm och det förhållandet att ek dominerar bland ekbladskogarterna pekar på tidsskedet kring övergången mellan äldre och yngre stenålder. I den vegetationshistoriska periodindelningen kan proverna inpassas i den senatlantiska eller tidigsubboreala perioden omkring 5000–2000 f.Kr. En närmare datering är inte möjlig. Det faktum att skallen blivit rundnött kan antyda att den legat länge i sjön innan den bäddats in. Eventuellt kan den ha blivit omlagrad ur äldre lager. Tidpunkten, då

skallen suttit på en levande människa, kan således än mindre preciseras, men det kan ju vara tillräckligt att veta att det varit under stenåldern.

Varför skallen hamnat i sjön går inte att säga, inte heller om huvudet placerats där ensamt eller tillsammans med resten av kroppen. Vad kan man säga är däremot att huvudet en gång suttit på en man som nått aktningsvärd ålder. Han har blivit minst 50 år gammal kanske uppemot 70 år (bestämning av Ove Persson, Lund). Han har för övrigt haft en ovanligt tjock och kraftig skalle.

Fynd av kranier eller skelettdelar i mossar, åar eller sjöar är inte helt ovanliga i Skåne. En nyligen gjord inventering

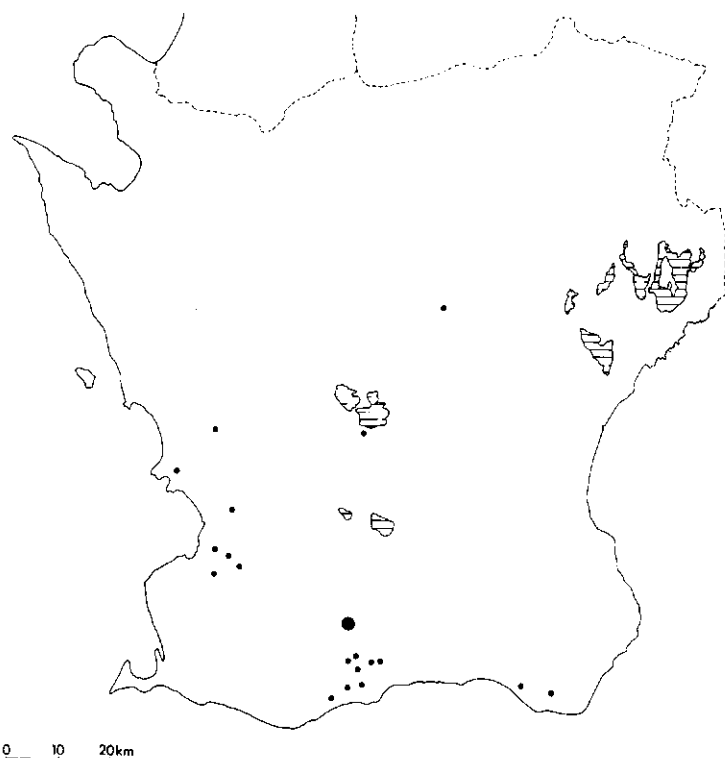

Bild 2. Karta över fyndplatser för människoskelett eller kranier i Skåne. Den stora punkten visar fyndplatsen Norregården i Holmeja. Efter Liljegren 1975.

av Ronnie Liljegren, Lund, omfattar c. 35 individer. Dessa kan mindre ofta dateras. Till äldre och yngre stenåldern hör vardera c. 3 individer, och till bronsålder och järnålder hör ett obetydligt större antal. Ganska sällan är det möjligt att bilda sig en uppfattning om under vilka omständigheter människorna hamnat i vattendragen eller kärren. I offermossen i Hassle-Bösarp har åtminstone 3 individer offerats under äldre järnålder. Från Hässelberga mosse härrör ett skelett, som påträffades med en snara kring halsen. Också det kan vara ett människooffer från äldre järnålder. Fyra kranier daterade till bronsåldern hittade tillsammans i Vemmerlövs boställes mosse kan ganska säkert tolkas som människooffer. Stenåldersfynden är oklarare. Ett skelett från Store mosse daterat till äldre stenåldern (sannolikt Sveriges äldsta skelett) härrör kanske från en drunknad individ, medan ett antal individer från Sandåkra mosse daterade till yngre stenåldern är att betrakta som offerfynd.

Huvuddelen av människofynden kommer från de små kalkrika mossarna i

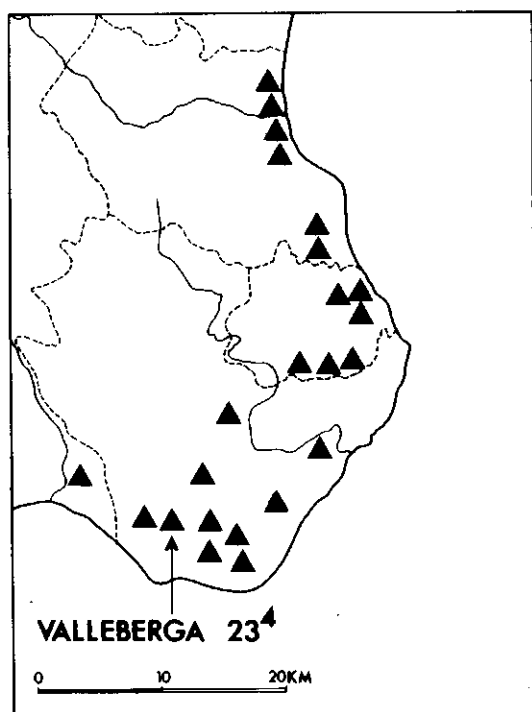
Sydvästs-skåne, där skeletten har störst förutsättningar att bli bevarade. Fyndansamlingen i trakten av Skurup är anmärkningsvärd (bild 2). Den betyder dock inte att här varit ett centrum för människooffer under förhistorisk tid. Fynden har kommit fram vid tillfälliga grävningsarbeten i mossar. Det har då gällt att ha ögonen med sig och att rapportera fynden till antikvariska myndigheter. Det är detta, som den nutida befolkningen i skurupstrakten gjort flitigare än befolkningen i andra delar av Skåne.

Litteratur:

- Liljegren, R. Subfossila vertebratfynd från Skåne.
 — University of Lund. Department of Quaternary Geology. Report 8. Lund 1975 (i arbetet behandlas huvudsakligen fynd av djur, men där finns omfattande anvisningar till annan litteratur om människofynd; arbetet finns på de flesta museer i Skåne för den intresserade).

En nyupptäckt stenkammargrav i Valleberga

Av Märta Strömberg

Det är inte alldeles oriktigt att påstå att det skånska slättlandskapet vimlar av försvunna fornlämningar. Resurser att undersöka och dokumentera i den utsträckning det egentligen behövs saknas, men även en mycket liten provundersökning kan ge förbluffande utbyte visar docent Märta Strömberg.

Fig. 1. Läget för den nyfunna anläggningen i förhållande till övriga stenkammargravar i sydöstra Skåne.

Den yngre stenålderns monumentala megalitgravar – dösar och gånggrifter – ligger i Skåne som regel samlade i grupper längs kusten. Den största koncentrationen med över 20-talet anläggningar har vi i sydöstra Skåne från dösen Trollasten i St. Köpinge nära Ystad till Knäbäcksdösen i Ravlunda norr om Sim-

rishamn (fig. 1). Stenkammargravarna är de mest markanta tecknen på en bondekultur med rötter i stenåldern för bortåt 4500 år sedan. För att bygga dessa stora och komplicerade gravar måste man ha haft tillgång till mycket arbetskraft dels för att skaffa fram byggnadsmaterialet, som oftast är av mycket skiftande natur

och ibland måst hämtas på flera mils avstånd, dels för att åstadkomma hela konstruktionen med dess många enskilda drag. Av fynden att döma har gravmonumenten spelat en viktig religiös och social roll.

De högar av jord och sten som megalitgravarna inneslutits i har i regel avlägsnats för länge sedan med den beklagliga följden, att även övriga delar av gravkonstruktionerna skadats. Av många dösar och gånggrifter återstår nu enbart de stora stenblocken (eller en del av dessa) samt enstaka andra konstruktionselement såsom tröskel- eller karmstenar, golvplattor, vissa tätningar e.d.

Det kan dock också förhålla sig så, att en del av de gravhögar, som ligger i samma kustbygder och som antas vara bronsåldershögar, i själva verket är minnen från stenåldern och förhoppningsvis innehåller oskadade megalitgravar. Även i sydöstra Skåne finns ett par högar, som man kan misstänka är fornlämningar från stenåldern. I regel går det att skilja högarna åt genom att i stenåldersanläggningarna ett eller flera stora takblock ligger synliga i ytan eller i varje fall kan kännas med spett i högens mitt. Anledningen till osäkerheten är att vissa högar är övervuxna med kraftig, täckande och snårig vegetation, som förhindrat närmare iakttagelser i de centrala delarna.

I samband med det bebyggelsehistoriska forskningsprojektet i Hagestad undersöktes under 1960-talet 4 stenkammargravar i Hagestad¹, dösen Trollasten i St. Köpinge² och gånggriften på Ingelstorp 25³ samt år 1970 gånggriften på Tågarp 5, Ö. Tommarp sn⁴. Dessutom utfördes en rad mindre undersökningar i anslutning till megalitgravar i olika delar av sydöstra Skåne⁵. Dessa undersökning-

ar, som nu i huvudsak är publicerade, har i skilda avseenden givit mycket värdefull information.

En av de nyss nämnda anläggningarna, gånggriften i Ingelstorp, är ett exempel på en fornlämning, som fallit i glömska och ej fanns med i fornminnesinventeringen på 1930-talet. Den är belägen nära en gård, och den berså man anlagt på gravhögen förtog sannolikt på ett avgörande sätt intrycket av fornlämning. Undersökningen visade att det var en gånggrift med rund kammare, som dessutom var indelad i flera sektioner genom låga, kantställda väggghällar. Detta är den enda stenkammargraven i Ingelstorp, och den som ligger närmaste granne med dösen Trollasten.

Valleberga 23⁴

Med tanke på de många stenkammargraverna i Hagestad i Löderup sn kunde det väcka förvåning, att Valleberga – socknen mellan Ingelstorp och Löderup – saknat sådana anläggningar. Så synes dock inte vara fallet. I början av hösten förra året bröt markägaren på Valleberga 23⁴ upp en del sten på en åker nära vägen. Det gäller här ett område, där man sedan gammalt sett en förhöjning i markytan och där man eventuellt kunde misstänka en fornlämning. Någon arkeologisk undersökning har dock aldrig företagits trots att platsen observerats. Den låga ”högen” är belägen ca 55 m norr om stora landsvägen Valleberga – Löderup och ca 25 m öster om vägen upp mot gården på nr 23⁴ (fig. 2). Gården har relativt nyligen bytt ägare, och den nye markägaren kände ej till att det kunde vara fråga om en grav och hade därför även vid ett par tidigare tillfällen brutit upp meterlånga stenar. Eftersom han skulle beså marken redan under hösten fanns det inga

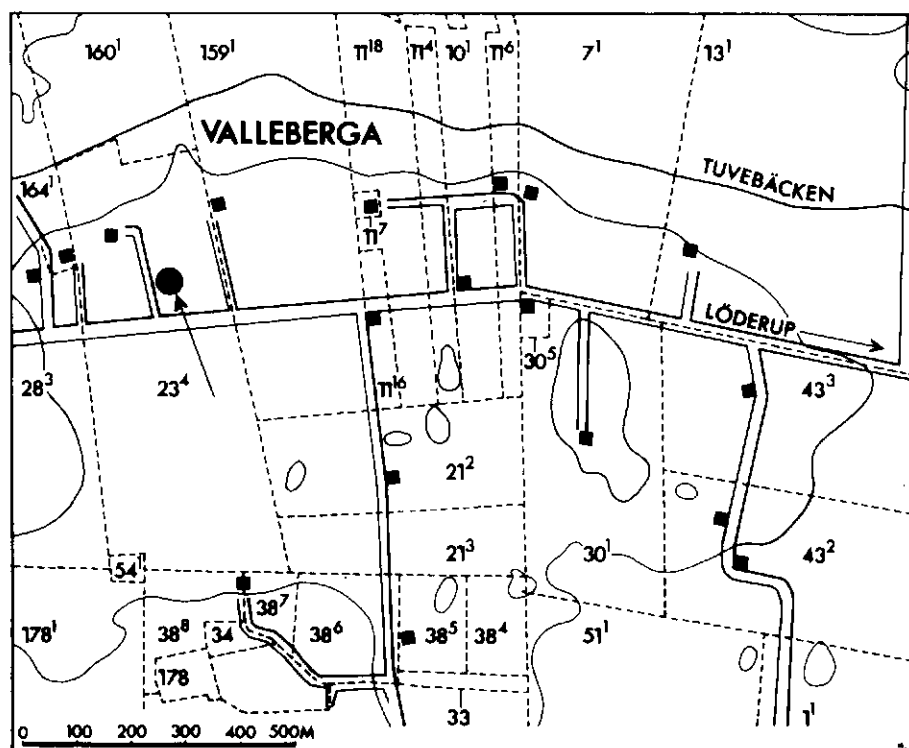

Fig. 2. Utdrag ur ekonomisk karta, den s. k. Skånekartan från 1967 med stenåldersanläggningens läge markerat.

möjligheter till ens en mindre utgrävning, och för övrigt stod inte heller några ekonomiska resurser till förfogande för en eventuell undersökning. Det enda som vid detta tillfälle kunde göras var en inmätning av platsen, viss sondering med spett, ett par små provgropar av ett spadsticks storlek samt tillvaratagande av fyndmaterial i ytan. Det nu funna är dock tillräckligt för att rikta uppmärksamheten på denna plats, där det av spåren att döma har legat en megalitgrav.

Uppbrutna och kvarliggande större stenar
Kan man nu veta, att det verkligen är fråga om en megalitgrav? Detta kan troligen ej bevisas, om man kräver att få se de stora moränblock, som använts för väggar och tak i sådana gravar. Eftersom

förhöjningen numera är så obetydlig som ungefär en halv meter är det osannolikt, att några sådana stenar ännu står oskadade kvar i ursprungligt läge, och om de skulle finnas där är de förmodligen välta och sänkta. I äldre tider tog man icke sällan stora stenar från fornlämningar för att använda till grunden i gårdsbyggnader. När detta inte behövdes men marken där fornlämningen låg var värdefull åkermark hände det, att man grävde gropar framför stenblocken och sedan välte ned dessa. Detta har man exempelvis gjort i Hagestad, där den nordligast belägna anläggningen – på Hagestad 2 strax söder om den gamla bybebyggelsen – utsatts för sådan åverkan, varvid mer än ett 20-tal stenblock sänkts och endast några få av någon anledning lämnats

kvar över markytan⁶. Här gäller det god åkerjord av det tyngre slaget.

Även på Valleberga 23⁴ är det fråga om bördig jord, s.k. svartmylla på lerhaltig sandbotten. Lantbrukaren har som nämnt i olika omgångar brutit upp sten inom förhöjningen, som efter hans arbete kunde uppmätas till ca 4,5x2 m med längsta sidan i ungefär N-S. Troligen har man även längre tillbaka i tiden tagit större sten här. Det berättas om sprängning av stenar, som eljest varit för svårhanterliga vid borttransporterandet. Nu kunde vid spettning konstateras att det låg stenar kvar under odlingsskiktet. Och det rör sig inte om småsten eller i varje fall inte huvudsakligen härom utan om något större klumpstenar, som kan antas ha tillhört packningen omkring de stora blocken och kanske även ett röse bakom kammaren och framför ingången. Men även om alla större stenar vore borttagna kan det ändå vara möjligt att bevisa, att här tidigare legat en stenkammargrav. Vid en noggrann undersökning skulle man sannolikt finna spåren efter de borttagna blocken som mörka fläckar, sekundärt fyllda med annat material. Ett bra exempel på att man kan belägga förekomsten av en megalitgrav utan några bevarade större stenar är den för några år sedan undersökta långdösen vid Hindby mosse i Malmö⁷.

Småplattor

Men det nu sagda skulle väl ändå inte övertyga den som vill ha bevis för att det skulle vara just en megalitgrav. Trots att man alltså hittills inte kunnat göra någon utgrävning finns det bättre underlag för slutsatser än enbart de uppbrutna klumpstenarna. I markytan låg nämligen talrika småplattor av sandsten och i viss utsträckning även kvartsporfyr, 3–5 cm

tjocka, 15–20 cm långa och 12–18 cm breda. Sådana plattor finner man vid praktiskt taget alla skånska stenkammargravar. De har främst använts som tätning mellan väggblocken, som oftast inte har så raka kanter, att stenarna sluter tätt intill varandra. I springorna har man då staplat tunna plattor, eventuellt med näver och bark emellan, som konstaterats i något fall i Danmark⁸. Samma slags plattor har ibland utnyttjats som golvbeläggning och som låga skiljeväggar i en indelning av kammarutrymmet i smårum. Något större plattor behövdes till karmstenar, d.v.s. dörrinfatningar. Att avgöra var de olika nu funna stenarna haft sin plats är inte möjligt, men sannolikt får man först och främst räkna med att de ingått i tätningarna. Under alla omständigheter utgör deras närvaro på platsen ett stöd för hypotesen om en megalitgrav.

Flinta från gravkonstruktionen

I markytan låg inte bara stenar av olika dimensioner, som kan förknippas med en raserad fornlämning. Här låg också en stor mängd flinta, spridd över området med tydlig koncentration till förhöjningen. 102 flintstycken tillvaratogs här, varav 2 obearbetade mindre flintblock. Flintorna varierar i längd mellan 1,9–10,3 cm. De flesta är dock mer än 5 cm långa. Det rör sig med få undantag om mörkfläckig kristianstadsflinta, som är av medelmåttig kvalitet och som funnits att tillgå vid stranden knappt 5 km söderut. Dessutom finns några få bitar av en ljusgrå glanslös flinta, som man också ställvis finner vid stranden.

Att vi inte här står inför ett ordinärt boplatsmaterial framgår redan av en första genomgång av fynden, och detta intryck förstärkes ytterligare vid ett nog-

grannare studium. Här finns inga egentliga redskap eller fragment av sådana. Troligen kommer flintan från olika delar av graven. Ungefär 45 bitar kan antagas ha ingått i gravkonstruktionen i form av tätningmaterial. Ovan har nämnts stensivor, som staplades mellan väggblocken som en slags torrmur, och detta är den typ av tätning de flesta lagt märke till i megalitgravarna. Men för att få en stabil konstruktion, som helt inneslöt gravrummet och hindrade vatten och jord att tränga in räckte det inte med enbart dessa flistätningar. I många sydiskandinaviska megalitgravar har man också funnit en tätning bakom plattorna i form av lera och flinta. Vid undersökningen av stenkammargravarna i Hagestad och på andra platser på Österlen ägnades dessa tätningar ett ingående studium. Den flinta som låg i tätningarna var oftast av annan beskaffenhet än den man eljest fann i anläggningen. Den var eldskadad och krakelerad. Varför nu detta? Förklaringen är säkerligen den, att en så behandlad flinta bäst tjänat syftet att ingå som torkmedel i en murning bakom flistätningarna. För att täcka behovet har man måst hämta en stor mängd flinta från kusten. Denna flinta måste sönderdelas i mindre bitar, vilket varit ett omfattande och tidskrävande arbete för en anläggning av så monumentalt slag som framsför allt en gånggrift. En stor fördel har det då varit att först värma upp flintan, varefter det var mycket lättare att bearbeta den. Eventuellt har man i vissa fall lagt den upphettade flintan i vatten för att få den att spricka utan mekanisk påverkan. I samband med de nämnda megalitgravsundersökningarna i Hagestad utfördes en rad experiment för att man skulle få en inblick i hur detta arbete kan ha gått till. Flintblock av olika

slag, motsvarande de kvaliteter som förekommer i gravarna, hämtades från strandområdet i närheten, varefter de utsattes för uppvärmning under längre resp. kortare tid. Man kunde på så sätt rekonstruera tillvägagångssättet. Helt sönderbränd flinta förekommer inte i de sydiskandinaviska gravarna. Man synes ha avpassat uppvärmningen till vad som var nödvändigt för ändamålet. På en viss slags lokal flinta är det mycket svårt att se spår av uppvärmning, medan det är avsevärt tydligare på annan flinta⁹. De ovan omtalade flintorna från Valleberga 23⁴ med spår av upphettning kan därför förmodas ha ingått i tätningar till en megalitgrav. Dessa flintstycken – huvudsakligen avslag och avfall men även ett par avslagskärnor – är också av påtagligt sämre kvalitet än de övriga.

Vilken funktion kan då det återstående flintmaterialet ha haft? Det rör sig här om avslagskärnor samt avslag och avfall, och enligt ovanstående är kvaliteten alltså här bättre än i förra fallet. Några bitar har en partiell bearbetning, en retusch. Kanske har även dessa flintstycken ingått i konstruktionen. Vid utgrävningarna i Hagestad och Ingelstorp påträffades i flera fall anhopningar av slagen flinta på skilda platser i gravarna, såsom ovanpå väggblocken eller på golvnivån. Dessa flintdepåer kan ha olika innebörd. Först tänker man sig kanske ett religiöst motiv, men deras förekomst i gravarna, främst när det gäller de högt placerade depåerna, kan också ha en praktisk bakgrund, nämligen som dränering i gravarna. Detta är inte någon verklighetsfrämmande hypotes. På den kända megalitgraven Newgrange på Irland har man funnit ut-huggna rännor, avsedda att underlätta avrinningen av regn- och smältvatten.¹⁰ Det är sannolikt, att flintan på Valleber-

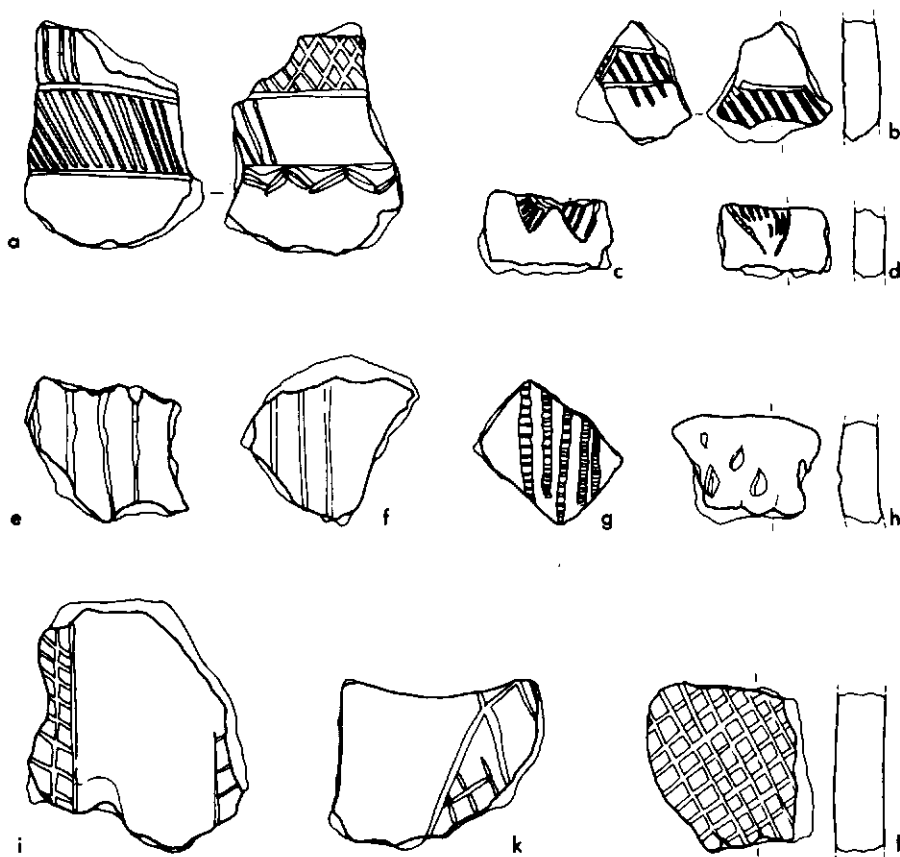

Fig. 3. Ornerad keramik (urval) från anläggningen.

ga 23⁴ legat i en eller flera sådana anhopningar, men självfallet kan i nuvarande situation inga närmare uttalanden göras. Troligen ligger ännu mycket sådant material kvar på platsen, vartill kommer att en del flinta kan ha avlägsnats vid tidigare röjningar.

Keramik utanför anläggningen

Stenskvivor och andra stenar, flinta från tätningar samt förmodade depåer talar enligt vad ovan sagts för tolkningen av anläggningen som megalitgrav. Det var

alltså kännedom om de olika elementen i en megalitgrav, som ledde oss in på spåret i detta fall. Men hypotesen kan provas även på de lösfynd, som påträffades runt om förhöjningen, dock företrädesvis närmast söder om anläggningen. Det rör sig om keramik och flinta.

Keramikens utgöres av 70 skärvor. Av dessa är 21 ornerade. Och det är en dekor, som vi synnerligen väl känner igen från just megalitgravarna, i första hand gånggrifterna. Genom många under-

sökningar vet vi nu, att det utanför gångmyningarna till åtskilliga skånska gånggrifter funnits stora mängder keramik. Det är större eller mindre brottstycken av hundratals, ibland tusentals lerkärl, som deponerats här under mellaneneolitikum (MN) I b och II samt i viss utsträckning även senare.

Självfallet är dessa lösfunna skärvor från Valleberga 23^a ett alltför litet antal för att tillåta några som helst slutsatser om ursprungligt antal deponerade kärl. Det rör sig ju endast om ytfynd, tillvaratagna vid ett enda tillfälle. Något kan man dock säga om detta material. Här finns minst två kärltyper representerade, nämligen brämbägare och fotskålar. Med brämbägare menas kärl med dekor även på ovansidan av den utåtböjda mynningen. Dessa bägare är särskilt kännetecknande för Skåne, där man vid megalitgravarna funnit dem med dekor av många olika slag. Den bäst bevarade skärvan har fältindelat linjedekor på båda sidor samt på insidan dessutom ett vinkelbandsmönster (fig. 3 a). 3 skärvor är försedda med vertikal linjedekor (2 därav avbildas på fig. 3 e, f). Dessa kan möjligen ha suttit på brämbägarnas bukpartier, men de kan också härröra från trättbägare.

Fotskålar är stora kärl med hög fot som främsta kännetecken. Ett par skärvor med kryssdekor i linjeteknik ingår i materialet (fig. 3 i, k, l). Just linjetekniken, som även är representerad på brämbägarna, är ett tidigt drag från MN I b och II. En tidig orneringsteknik är också tvärsnodd, som finns på ett par skärvor (en avbildad på fig. 3 g). Här skulle det t.o.m. kunna vara kärlfragment från tidigneolitikum eller övergångstiden till mellaneneolitikum. Men det finns även några skärvor av brämbägare och tro-

ligen andra kärlformer med dekor av litet senare karaktär, nämligen kamstämpel i varierande utförande (fig. 3 b, d). Slutligen har vi en enstaka skärva med sneda gropintryck (fig. 3 h).

Trots materialets ringa omfattning får man alltså viktiga upplysningar om kärlformerna och dateringen. Såväl brämbägare som fotskålar är kärltyper, som med få undantag är förbehållna gravarna och inte hör hemma i det vanliga boplatsmaterialet. Detta ger stöd åt vår tolkning av anläggningen. De nu funna skärvorna kan ha hört till kärl, som ursprungligen stått inne i gravkammaren, men det kan även vara kärlfragment från ett lager eller ett offerröse utanför graven.

Flinta utanför anläggningen

Inom samma område som krukskärvorna påträffades 153 flintföremål. Detta material är av ett helt annat slag än den tidigare omtalade flintan från själva anläggningen. Här rör det sig till stor del om flinta av god kvalitet. Även detta kan i någon liten utsträckning vara lokalt material, men för övrigt är det sannolikt fråga om import från Sydvästskåne eller Danmark.

Materialet är också betydligt mera differentierat än i anläggningen. Det finns 11 bitar av slipade yxor (2 fragment på fig. 4 e, f), dock alltför små fragment för att medge slutsatser om yxtyperna. Ibland har man sekundärt använt dessa bitar för nya ändamål genom att retuschera dem, ett naturligt tillvägagångssätt i en trakt som har brist på god flinta. Det finns också en hel och en fragmentarisk tvärpil (fig. 4 g), den form av pilspets med ursprunget i äldre stenålder som är allmänt förekommande under tidig- och mellaneneolitikum. Vidare finns det 2 hela

skivskrapor, den ena av kristianstadsflinta (fig. 4 a, b), ett spån med spår av användning, en stickel (redskap för att skära i hårda material såsom framför allt ben), 3 avslagskärnor, 53 fragment av retuscherade föremål (skrapor, knivar, eldslagningsflintor, fig. 4 c, d, h) samt avslag och avfall med någon form av bearbetning och slutligen 70 avslag och avfall utan retusch.

Ett fyndmaterial av detta slag kan inte i sin helhet kategoriskt hänföras till viss period eller kultur i och med att det är lösryckt ur sitt sammanhang. Men eftersom det låg inom samma lilla areal på högst ca 100 kvm som keramiken, som är lättare att bestämma, kan man med viss grad av säkerhet anta, att flintan utgör en del av gravgodset och offergåvorna. Sammansättningen motsvarar vad vi har exempelvis i Hagestad¹¹. Det problematiska med ett lösfynds-material är att flintan bevaras bättre än keramiken, när den kommer upp i ytan. Flintan kan givetvis naggas i kanten av jordbruksredskapen och ibland eldskadas, när man bränner på fälten, men keramiken söndersmulas ofta snabbt genom frost och skadas påtagligt genom sandslitning. Och då vi ännu inte grävt inom området vet vi inte, om det möjligen också finns rester av en bebyggelse före megalitgravarnas tid. Om så vore fallet, kunde en del av flintan höra dit, medan keramiken kanske är helt förstörd.

Gravtyp?

I början av uppsatsen framfördes antagandet, att anläggningen på Valleberga 23⁴ är en skadad megalitgrav. Syftet med den följande texten har varit att redogöra för de olika faktorer man kan bygga ett sådant antagande på. Sammanfattningsvis kan man säga, att hypotesen

är väl styrkt. Men detta betyder inte, att det går att bestämma gravtypen närmare. Det kan vara antingen en dös – d.v.s. den äldre megalitgravsformen med en kammare försedd med endast ett stort takblock och ingen eller endast en kort, taklös gång – eller gånggrift, som i regel har större kammare och alltid är försedd med en minst 3 m lång gång, ofta betydligt längre. I både dösar och gånggrifter förekommer de ovan beskrivna byggnadselementen. Fyndmaterialet utanför anläggningen ger visserligen inga säkra hållpunkter för en datering före de äldsta gånggrifternas konstruktionsperiod, MN I b, men detta utesluter inte, att det kan vara en dös. De flesta dösarna är visserligen byggda före gånggrifternas tid, men de användes också samtidigt med gånggrifterna. Möjligen skulle keramikens huvudsakliga förekomst söder om anläggningen kunna tyda på att kammaren haft sin öppning hitåt, vilket i så fall talar för att det är en dös. Gånggrifterna har i regel gångmynningen i öster. Men underlaget är för svagt för säkra slutsatser härvidlag.

Läget

Varför har man valt denna plats för en stenkammargrav? Den kan synas olämpligt placerad med tanke på den goda åkerjorden. Utmärkande för de skånska gravhögnas och även andra fornlämningsars läge i allmänhet är dels att de ligger något högre än omgivande terräng, dels att man ofta valt ur odlingsynpunkt sämre mark. Stenkammargravarna ligger dock ibland på god jord. Anläggningen på Valleberga 23⁴ är belägen endast ca 300 m från Tuvebäcken och i samma öst-västliga stråk som megalitgravarna i Ingelstorp och Ha-

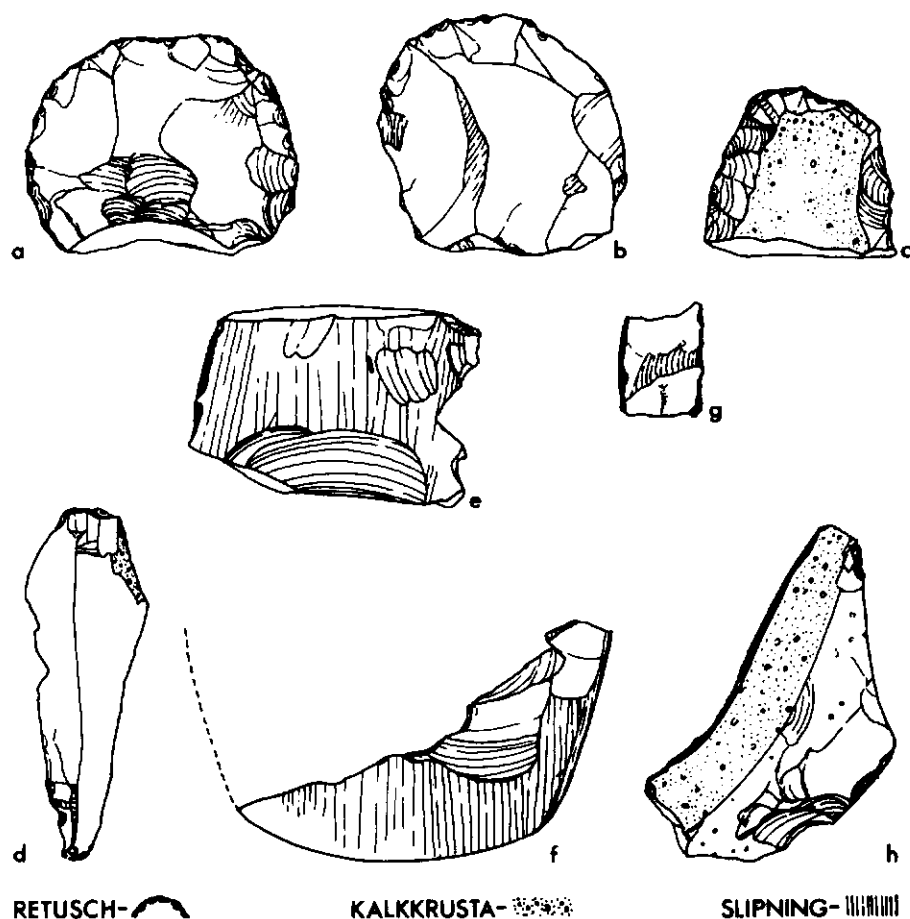

Fig. 4. Flintföremål (urval) från anläggningen.

gestad 2, båda på bördig jord.

Megalitgraven i Valleberga har inte varit den enda ovan jord markerade fornlämningen i området. Strax söder om vägen har legat en stenring, troligen från järnåldern, och 1 km åt sydost ligger en skeppssättning (Smedhög) samt ett par hundra m åt nordost ett röse, där ett stenkärl med folkvandringstida guldföremål påträffats.

Boplatser i grannskapet

Eftersom inga rekognosceringar företagits i närheten av megalitgraven vet vi inte var den närmaste stenåldersboplatsen ligger. En megalitgrav förutsätter en eller flera bebyggelser inom en radie på en eller ett par km. För närvarande känner vi endast en plats med fynd från yngre stenålder på ca 1 kms avstånd. Det gäller Valleberga 31, som är beläget sydost om

megalitgraven. Boplatsen ligger nära den nämnda skeppssättningen. Inte heller här har någon utgrävning företagits, endast insamling av lösfynd vid ett par tillfällen. Materialet är magert, och man kan inte utesluta inblandning av föremål från senare perioder.

Sammanlagt påträffades 253 flintstycken, flertalet avslag och avfall med eller utan bearbetning men även några föremål, såsom bitar av slipade yxor, tvärpilar, spån- och skivskrapor, borrar, spån, sticklar och ev. eldslagningsflintor m.m. 38 krukskärvor påträffades, därav dock endast en med streckdekor samt några lerkliningsbitar. Ätminstone en del av skärvorna är av stenålderskaraktär och

kan förmodas vara ungefär samtida med megalitgravens användningstid.

Nästa stenåldersboplats inom Valleberga sn ligger ca 3 km söderut på nr 5. Den undersöktes för ett par år sedan och gav ett mycket rikt material från mellanneolitisk trättbägarboplat, alltså samma slags bondekultur som man förknippar stenkammargravarna med. Knappt 2 km i västlig riktning, på Ingelstorp 10, ligger en annan trättbägarboplat, som man emellertid snarare får anknyta till gånggriften på Ingelstorp 25¹². Redan av de nu kända fyndplatserna förmedlas intrycket av en rik stenåldersbebyggelse i denna del av Skåne.

Noter

¹ M. Strömberg, Die Megalithgräber von Hagestad. Zur Problematik von Grabbauten und Grabriten. Acta Archaeologica Lundensia 8:9. Lund 1971.

² M. Strömberg, "Trollasten". Dösen vid Köpingsbro. Ale 1966:2, s. 24 ff. M. Strömberg, Der Dolmen Trollasten in St. Köpings, Schonen. Acta Archaeologica Lundensia 8:7. Lund 1968.

³ M. Strömberg, Das Ganggrab in Ingelstorp. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1971-1972, s. 39 ff.

⁴ M. Strömberg, Gånggriften i Tågarp. Ö. Tommarp. Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i Sydöstra Skåne Småskrifter 11. Simrishamn 1971.

⁵ Se t.ex. M. Strömberg, Hilleshög. Undersökning kring en gånggrift i Borby. Ale 1971:3, s. 1 ff.

⁶ Strömberg, Die Megalithgräber von Hagestad. Abb. 104 och 105, s. 164 ff.

⁷ G. Burenhult, En längdös vid Hindby mosse, Malmö. Malmöfynd 2, utgiven av Malmö Museum 1973.

⁸ P. Kjærsum, Jættestuen Jordhøj. Kuml 1969, s. 10.

⁹ Strömberg, Die Megalithgräber von Hagestad, s. 221 ff.

¹⁰ C. O'Kelly, Illustrated Guide to Newgrange. Wexford 1971, s. 95.

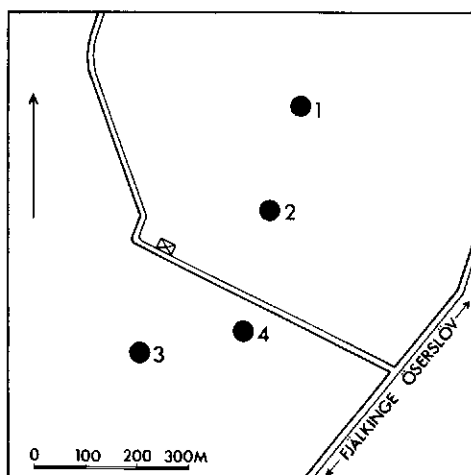
¹¹ Se t.ex. Strömberg, Die Megalithgräber von Hagestad, s. 121.

¹² Strömberg, Das Ganggrab in Ingelstorp.

Högar under plögen

Av Lars Larsson

Fig. 1. Gravhögarnas inbördes läge.

Endast en mindre del av de under äldre bronsåldern uppförda gravhögarna befinner sig idag i oskadat skick. Ett stort antal har under de sista århundradena förstörts vid brukandet av marken. Därtill skall inräknas ett flertal högar som befinner sig i ett stadium av mer eller mindre kraftig överplöjning. Om undersökningen av tre sådana överplöjda högar redogör fil. kand. Lars Larsson.

Undersökningsområdet är beläget ca 1 km norr om Fjälkinge by och 500 m väster om Fjälkinge backe i nordöstra Skåne. Inom ett svagt kuperat område med sand har tre gravhöggar sedan länge varit kända. Av dessa är den nordligaste helt oskadad med en diameter på ca 30 m och med en höjd av 3 m (fig. 1, hög 1). De båda andra som ligger i linje 200 m

respektive 450 m söder om den oskadade högen befinner sig i olika stadier av överplöjning (fig. 1, högarna 2 och 4). Hur kraftigt markarbetet egentligen hade nedbrutit högarna var före undersökningarna svårt att fastställa enär båda är belägna på mindre förhöjningar i terrängen. Genom uppmärksamhet från såväl jordägaren som arrendatorn kunde ytterliga-

re en gravhög dokumenteras, den västligaste i gruppen (fig. 1, hög 2)¹. Därvid kunde fyra gravhögar inom en yta av 600 x 200 m registreras. Troligen har dessa bildat en enhet då närmaste kända gravhög återfinnes 1 km i nordvästlig riktning. I gruppen har de tre överplöjda högarna varit föremål för arkeologisk undersökning i tre olika etapper från år 1974 till 1976.

Högen närmast söder om den oskadade, hög 2, på ägonummer Fjälkinge 1:2 blev först undersökt då brända ben hade uppmärksammats i plogfårorna på dess södra sida. Likaså förekom stenar i markytan intill, vilka kunde härröra från en runt högen löpande s.k. kantkedja.

I det 1 m breda sökschaktet som upptogs tvärs över högen kunde konstateras att dess fyllning helt hade planats ut varvid den ursprungliga markytan i den centrala delen ånyo blottats. Några ytterligare stenar från kantkedjan återfanns inte. Däremot framkom två sekundärt anlagda gravar i högens södra del. Den ena, från vilken de upplöjda benen härrörde, bestod av en svårt skadad gravurna. Endast bottenpartiet var intakt men tack vare fynd av kärffragment i dess omedelbara närhet kunde urnans form rekonstrueras. Kärlet har varit tunnformat och försett med korta, tvärstreckade vulster i linje runt dess övre del. De i urnan och dess närhet påträffade brända benen har en vikt av 700 gr. Enligt osteologisk bestämning tillhör benen en kraftigt byggd man som avlidit i framskriden ålder, 60 år eller äldre.² Några gravgåvor återfanns inte av förklarliga skäl, då dessa oftast har nedlagts överst i urnan, den del som också var svårast demolerad. Kärfformen och den speciella vulstornamentiken daterar dock graven till den yngsta delen av

bronsåldern, period V eller VI³.

Två meter längre ned på högsidan undersöktes en cirkelrund grop med en diameter på 0.5 m och med 13 cm:s djup. Gropens fyllning bestod av sotblandad sand, några få bitar träkol samt ett fåtal brända ben tillhörande en ung individ, 15—20 år, utan några könsindikerande delar. Gravgåvor saknades även i denna grav men utformningen torde bestämma den till sen bronsålder eller tidig järnålder.

Utplöjningen hade alltså fortskridit så långt att den grav över vilken högen anlagts helt hade spolierats medan den utplöjda högmassan täckt över och för ytterligare en tid skyddat de vid högfooten belägna yngre gravarna.

Förhållandet på den därpå följande undersökta högen, den västligaste på ägonummer Fjälkinge 175:1, tedde sig vid den inledande besiktningen vara än sämre än vid den tidigare redovisade. Att högen uppmärksammats berodde på att stenar från kantkedjan under ett flertal år hade rivits upp av jordbruksredskap och därför utgjort ett ständigt irritationsmoment vid markbearbetningen. Några svårigheter var det därför inte att ange kantkedjans läge och högens ursprungliga diameter. Innanför den upprivna stenringen iakttogs liksom tidigare den ljusgula sterila sanden på vilken högen uppförts, vilket innebar att den helt hade utplanats. I det centrala partiet registrerades dock ett område med mörkare färgning. Undersökningen kom att omfatta 90 m² fördelade på mörkfärgningen samt på schakt över kantkedjan i de fyra väderstrecken (fig. 2).

Utgrävningen resulterade i att en centralgrav kunde beläggas. Under den 20 cm tjocka av plogen omrörda sanden framstod kanterna till en grop med

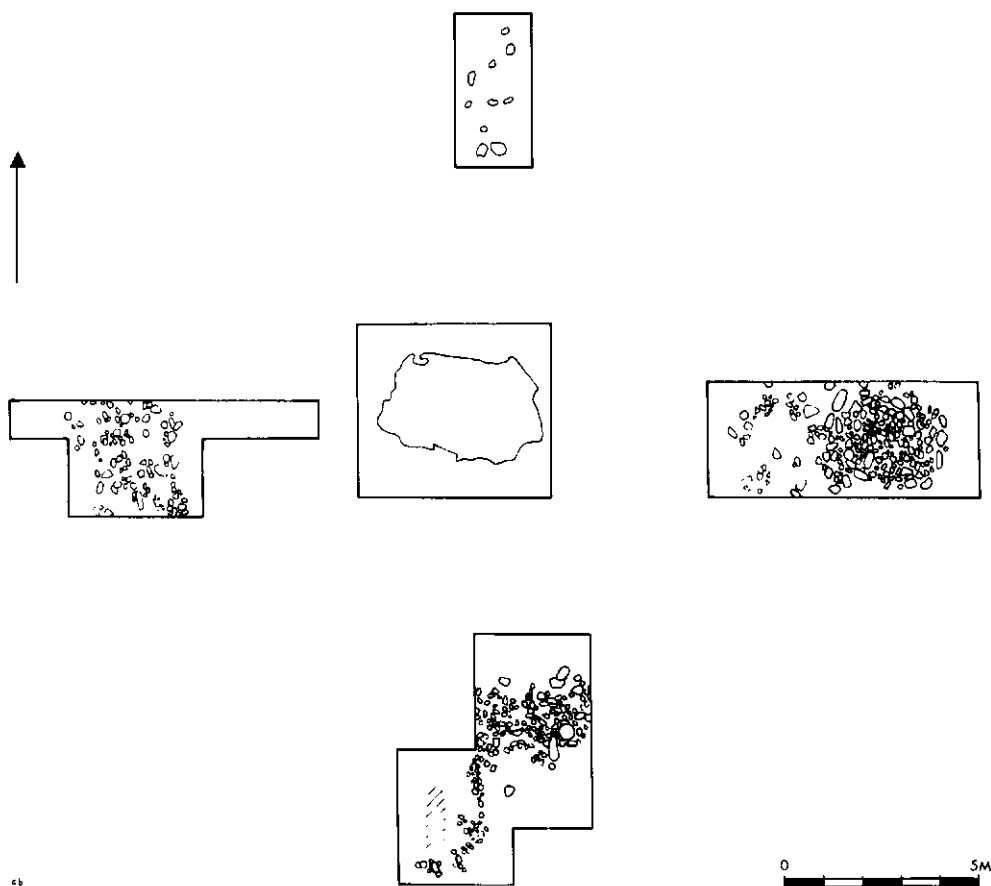

Fig. 2. Plan över gravhögen på Fjälkinge 175:1.

utsträckningen 4.0 x 2.5 m orienterad i väst-öst med en svag förskjutning mot sydväst. I den bruna fyllningen direkt under ploggången förekom enstaka större stenar (fig. 3:1). På ett djup av 35 cm från markytan räknat, framgrävdes starkt förmultnade skelettdelar samt färgningar av dylika, därav delar av kraniet och ett lårben i anatomiskt riktigt läge. I anslutning till skelettresterna dokumenterades ett avlångt ljusbrunt område med en största utbredning av 2 x 1 m och orienterat i gropens längdriktning (fig. 3:2). Konturerna för detta ljusbruna fält var på vissa ställen svåra att skönja, varför gränsdragningen framförallt i

fältets nordöstra del är något osäker. Detta berodde på att extremt djupa plogspår skadat anläggningen. Den ljusbruna färgningen hade en tjocklek på knappt 10 cm och omgav samtliga skelettdelar såväl i plan som i nivå. Under detta lager blotades en stenläggning bestående av ett lager sten i skiftande storlek, de flesta dock i knytnävsstorlek. Stenarna täckte en yta på 3 x 1.5 m. Stenläggningen hade en något ojämn ovansida med en största nivåskillnad av 7 cm och var lagd direkt på den sterila sanden.

Då stenarna hade borttagits avtecknade sig ett brunfärgat band runt den av stenläggningen omfattande ytan (fig.

3:3). I det omslutande bandet förekom partier med mörkare färgton. Dessa visade sig innehålla nedgrävningar. Utmed gropens västra kortsida samt långsidorna dokumenterades fem dylika med mörkbrun till brunsvart fyllning och med djup varierande från 10 cm–40 cm. Dock var variationen inom en och samma nedgrävning obetydlig. De jämna kanterna och den plana botten tyder på att rännorna är grävda och inte utgör spåren efter exempelvis tätt nedslagna stolpar. Den starkt humösa inslaget i rännorna bör vara resterna efter organiskt material som förmultnat. På flera ställen registrerades också plana stenar i sådant läge att de utgjort någon form av stöd.

Anläggningen kan man tolka på följande sätt: I en svagt markerad sandbacke har en minst 30 cm djup grop upptagits. Den centrala delen av gropbotten har täckts med ett stenlager. Utmed dess kanter har rännor grävts vilka sannolikt utgjort stöd för en träkonstruktion. På stenläggningen har den döde placerats, troligen i någon form av tråkista vars rester utgöres av det ljusgula lagret.

Fynden från graven består av en flintdolk funnen i det brunfärgade fältet kring stenläggningen och några kärnfragment samt brända ben i gropens övre del, de senare säkerligen resterna efter en sönderplöjd brandgrav. Dolken som är 10 cm lång bör däremot ha nedlagts med den döde i den centralt belägna gropen (fig. 4). Spår på dolkskaftet visar att den använts som eldslagningsflinta. Dolken form daterar graven till äldsta delen av bronsåldern, period I eller II⁴.

De insamlade skelettresterna var alltför fragmentariska för att tillåta en närmare bestämning. Den ringa förslitningen av den enda hela tandkronan som påträffades visar att den kommer från en rela-

Fig. 4. Flintdolken funnen i centralgraven.

tivt ung individ, yngre än 30 års åldern⁵. Gravgåvan tyder på att den döde varit av manligt kön.

Fyra schakt upptogs för att få en bättre uppfattning om kantkedjans konstruktion. Kantkedjan var som tidigare nämnts kraftigt skadad. På de bäst bevarade ställena hade den en bredd av ca 2 m. De ingående stenarnas storlek uppvisade en betydande variation. Stenmängden samt placeringen av några stenar tyder på att kantkedjan bestått av två

rader större stenar med en fyllning av mindre sten. Dess yttre diameter har uppgått till ca 18 m.

I direkt anslutning till kantkedjan påträffades brandgravar i det östra och södra schaktet. Den förre bestod av en 15 cm djup grop med en diameter på 20 cm vilken var fylld med brända ben och träkol. Gropen täcktes av en i det närmaste cirkelrund stenläggning i ett lager med diametern 2.5 m. Stenstorleken var relativt homogen med undantag för något större sten vilka bildade ytterkant. I gropen påträffades också några avlånga hartsbitar som av formen att döma utgjort tätningen till en behållare i något förgängligt material. Formen samt fynden av hartstätning torde datera graven till sen bronsålder eller tidig järnålder⁶. De brända benen tillhörde en kvinna i medelåldern, 40–50 år.

Vid friläggningen av kantkedjan i det södra schaktet framträdde en rad stenar som sköt ut ca 3 m mot söder för att sedan vika av mot väster. Innanför denna ram påträffades brända ben inom ett ca 2 m långt och 0.5 m brett område. Benen låg på ett tunt men kompakt lager av samma färg som den omgivande jorden. Inga gravgåvor påträffades. Den gravlagda var en kvinna, medelålders eller äldre.

Den tredje gravhögen undersöktes våren 1976. Den är belägen på ägo-nummer Fjälkinge 1:4 och markerar den västliga utlöparen av en låg sandås. Bland de överplöjda högarna var det denna som i terrängen var bäst markerad (fig. 5). Vid undersökningen visade sig högmassan ha en största mäktighet på 1.3 m och därigenom möjliggjordes ett noggrannare studium av uppbyggnaden. Inom några partier som täcktes av

Fig. 5. Gravhögen på Fjälkinge 1:4.

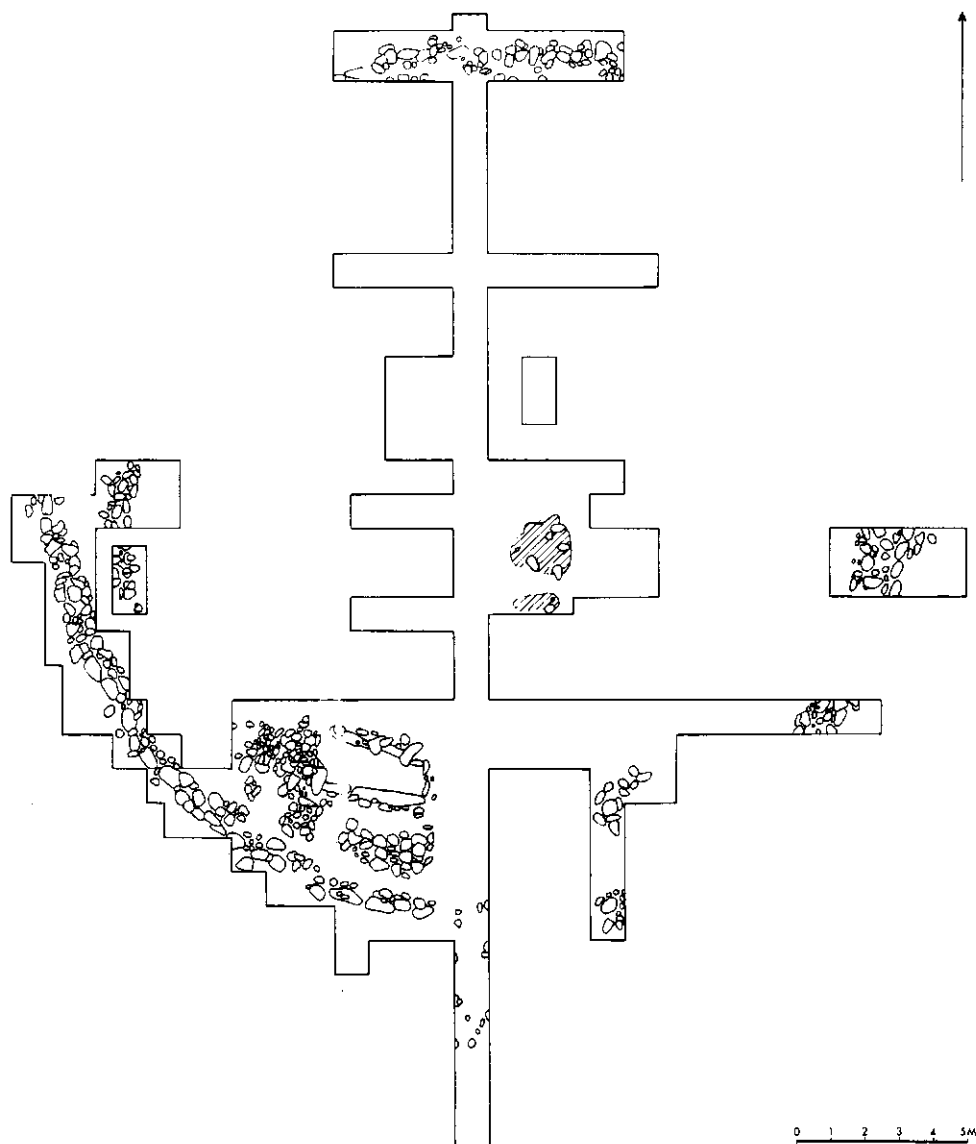

Fig. 6. Plan över gravhögen på Fjälkinge 1:4.

högfyllningen registrerades ett svartbrunt starkt humöst lager, i direkt anslutning till den ljusgula opåverkade sanden, vilket innehöll enstaka lerkärleksfragment och träkolsbitar. Lagret hade en tjocklek på 10–25 cm och tolkas som en fossil odlingshorisont. Högst osäkert är bedömningen av avlånga endast centimeterdjupa färgningar i den gula san-

den som spår efter ärgning. Någon skiktning uppkommen vid etappvis uppbyggnad förekom ej. Under högen påträffades ett flertal stenblock med storleksvariationen 1–3 m. Odling har alltså ägt rum utan några allvarigare försök att rensa den blockrika terrängen vilken ännu finns att beskåda i ängarna runt den närbelägna Fjälkinge backe.

Kantkedjan som framtoogs på ett flertal ställen bestod av en yttre stenrad med 0.5–1 m stora stenar och innanför dessa en meterbred packning med hälften så stora stenar. (fig.6). Kantkedjans diameter var drygt 26 m.

Trots att flera schakt, tillsammans omfattade 40 m, upptogs i högens centrala del påträffades inga säkra spår efter en centralgrav. Två knappt decimeterdjupa gropar innehållande sten, tydligt avgränsade i den gula sanden med utsträckningen 1.7 x 1.7 m och 1.3 x 0.5 m kan dock vara resterna efter en grav men också tolkas som spår efter rovgrävning. Enligt uppgift från ortsbefolkningen skulle en av högarna ha varit föremål för utgrävning i slutet av 1800-talet och då befunnits fyndtom. Däremot är uppgifterna osäkra och i vissa delar motstridiga beträffande vilken hög det gäller eller vem som utfört undersökningen. Någon tydlig nedgrävning som borde ha förändrat lagerföljden har inte kunnat dokumenteras, men man kan inte helt utesluta att uppgifterna om utgrävning skall knytas samman med den aktuella högen.

Endast en gravkonstruktion placerad i högens sydvästra del kunde beläggas. Den bestod av stenhällar satta på kant som bildade en trapetsformad kista med måtten 3.2 x 1.3 m, orienterad väst-öst. Endast i kistans västra kortsida saknades steninramning. Några av hållarna nådde upp i ploggången vilket medfört att de av jordbruksredskap hade förskjutits från vertikalplanet. Hållkistans botten bestod av ett lager plana stenar och mellan dessa knytnävsstor klumpsten. Kistan var fyndtom med undantag för ett dåligt bevarat ben som kunde följas utmed en 60 cm lång sträcka.

Söder om hållkistan påträffades en i

det närmaste halvmånformad stenläggning med den norra delen i hållkistans nivå och den södra begränsningen drygt 45 cm lägre i höjd med kantkedjan. Stenläggningen torde vara en del av gravkonstruktionen och i ursprungligt skick bildat en mantel över hållkistan. Gravens läge antyder att den är sekundärt anlagd i högen under äldre bronsålder. Väster om hållkistan framgrävdes en 2.9 x 1.2 m stor stenläggning delvis bestående av två lager sten. Dess funktion är oviss. Kanske skall de sättas i samband med stenraderna i såväl det västliga som det sydöstra schaktet vilka kan vara resterna av en inre svårt demolerad kantkedja, en antydning om att högen uppförts i två etapper.

Möjligen kan högen ha uppkommit i två etapper. Den första innefattar en nu förstörd centralgrav med hög och en kantkedja vars diameter skulle ha uppgått till ca. 20 m. I en andra etapp har hållkistan byggts varvid den äldre kantkedjan skadades. Högen utvidgades såväl i plan som i nivå vilket också medförde att en ny och vidgad kantkedja anlades.

Av gravar har alltså sammanlagt sex stycken av högst varierande utformning kunnat dokumenteras. Störst intresse tilldrar sig centralgraven i högen nr 3. Ett flertal paralleller till i marken nedgrävda centralgravar från äldre bronsålder finns i det skånska materialet. Till utformningen av gropen med uppgrävda rännor saknas motsvarigheterna nästan helt. Störst likhet uppvisar en markgrav från senneolotisk tid från V.Torp där en ränna med en största bredd av 35 cm och 10 cm djup omgav skelettgraven. Denna ränna har tolkats som stöd för en träram⁷. Säkrare jämförelsematerial finner man inom danskt område. Vid undersökningen av Bredhøj på Själland år

1885 framkom en delvis bevarad träkonstruktion vilken rymde en grav med rika gravgåvor daterade till period II av bronsåldern⁸. Graven som var drygt 2 m lång och 1 m bred bestod av en rektangulär plankram som hölls på plats av sammanlagt 14 kraftiga ekstockar bevarade till en höjd av 60 cm från gravbotten räknat. Stockarna var kluvna och nedsatta ca 40 cm i jorden men några spår av tillspetsning kunde inte konstateras. Därtill hade de stått tätt intill varandra och på samma djup. Det är därför högst troligt att de placerats i en uppgrävd ränna⁹. En viktig skillnad är dock storleken. Träkonstruktionen i centralgraven från Fjälkinge har haft längden 3.4 m och bredden 1.7 m. Dessutom förekommer det en ljusgul färgning kring skelettdelarna med en ungefärlig längd på 2.2 m och en bredd på 0.8 m, en storlek som bättre överensstämmer med de samtida kistorna, oftast i form av en urholkad ekstock eller en plankkonstruktion. Exempelvis är medelvärdena för längden och bredden hos 32 träkistgravar i ett flatmarksgravfält vid Löderup daterat till övergången senneolitikum-äldre bronsålder, 1.9 m respektive 0.5m¹⁰. Den konstruktion som uppbars av rännorna kan knappast ha tillhört kistan utan bildat någon form av byggnad över graven. Sådana byggnader är främst kända från nordtyskt område med dödshuset över gravarna från Grünhof-Tesperhude som det mest kända.¹¹ Dödshuset som rymde två stockkistor bestod av 12 stenskodda stolphåll vilka bildade en kvadrat med ca 6 m:s sida. Vid undersökningen av en svårt skadad gravhög vid Vojens på Sydjylland konstaterades en grav av vilken endast hälften förelåg intakt¹². Utformningen av den stenläggning som täckt gravens botten, som för övrigt låg i nivå

med den ursprungliga markytan, tyder på att kistan utgjorts av en ekstock. Den döde hade i likhet med Fjälkingegraven fått med sig en flintdolk av den yngsta typen. Runt stenläggningen observerades en 15 cm bred och 30 cm djup ränna som av utformningen att döma hade grävts upp. I rännans fyllning förekom rester av trä. I ett tvärsnitt dokumenterades spåren efter en 5 cm tjock, tillspetsad käpp som drivits ned några centimeter djupare än rännans botten. I artikeln som behandlar graven drages paralleller med gravkonstruktioner från den äldre jylländska enkelgravkulturen i vilka liknande spår efter trä registrerats.

Genom jämförelserna ovan skulle det därför finnas fog för att i sammanhanget tala om en form av dödshus, ett kring kistan uppfört gravrum. Såväl Nordtyskland som Sydjylland tillhörde under bronsåldern samma kulturkrets som man finner spår av i hela Norden med från Europa särskiljande ornamentik och föremålsformer. Därför är det inte så märkligt att ideer beträffande gravkonstruktioner kan ha omfattande spridning inom Sydsandinavien.

Ser man till antalet föremål som påträffades i de tre högarna får undersökningen betecknas som fyndfattig sedd i relation till de flesta grävningar av liknande slag. Här har de inte givit något som kan motivera det nedlagda arbetet. Betraktar man däremot det utifrån vilka gravformer som belagts erhålles en helt annan värdering. Inte någon av de sex gravarna är den andre lik. Här kan ett brett register av de gravseder som existerade under bronsålder och troligen också den äldsta järnåldern beläggas. De äldsta är de omgärdade med mest omsorg om den döde, nedlagd i sin kista av sten eller trä, med en hög lagd däröver. De

från yngre bronsålder, när kremerings-seden helt dominerade. Då hade den dödes kista ersatts med ett lerkärl, som inte sällan nedsattes i en redan flera sekler gammal hög. Slutligen gravarna som tillhör brytningstiden mellan brons- och järnålder då även lerkärlen försvinner, ibland ersatta med en liten spånask, men där benen oftast lagts direkt i en enkel grop. I samband med den förändringen sker också en förenkling av den konstruktion som täcker den döde till att slutligen helt försvinna.

Man hör ofta personer ställa sig frågande till varför de i landskapet så markerade gravhögar inte undersökes. Förklaringen ligger dels i de mycket höga kostnader som en undersökning betingar, men främst i det faktum att dessa högar är kända och därför skyddade för åverkan. Men om man iakttagit området runt en hög kan man inte så sällan ana svaga förhöjningar i terrängen som markerar läget för ytterligare högar vilka legat i vägen vid markanvändningen och därför plöjts över. Men fortfarande är inte alla helt förstörda utan kan som ovan redovisats ge en hel del information om gravskicket. Det är först och främst dessa som bör bli föremål för undersökning innan de helt har spolierats.

En ingående undersökning av högarna inom ett område på Västjylland har givit till resultat att endast 10 % av de under bronsåldern uppförda högarna befinner sig i välbevarat skick. En huvudpart tycks ha blivit överplöjda under det senaste århundradet då stora områden blev föremål för nyodling¹³. Detta kan troligen också äga sin giltighet på Kristianstadssläkten där den relativt lätta jorden som högfyllnaden består av samt fenomen som sandflykt kan ha bidraget till decimeringen av antalet högar.

För att finna tillfredsställande lösningar rörande problem om relationerna mellan exempelvis den dödes ålder, gravens konstruktion och begravningskontinuitet är resultatet av undersökningen alltför magert. Viktigast är dock att de ger ett bidrag som tillsammans med andra slutligen kan anses vara av tillräckligt värde för relevanta ställningstaganden.

Noter

¹ Författaren vill här framföra ett tack för visat tillmötesgående från såväl markägarna Per-Ove Nilsson och Carl-Axel Körnell som från arrendatorerna Rolf och Sven Abrahams-son.

² De osteologiska bestämningarna har utförts av docent Ove Persson.

³ B. Stjernquist, Beiträge zum Studium von bronzezeitlichen Siedlungen. Acta Archaeologica Lundensia, Ser. in 8, No 8. Lund 1969, s. 61.

⁴ E. Lomborg, Die Flintdolche Dänemarks. København 1973, s. 69 ff.

⁵ Bestämningen utförd av rättsodontolog Gunnar Johansson.

⁶ P. Lundström, Gravfältet vid Fiskeby i Norrköping I. Uppsala 1970, s. 84 ff.

⁷ M. Strömberg, Die Bestattungsformen in Schonen während des Spätneolithikums. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1952, s. 24 f.

⁸ V. Boye, Fund af Ekeister fra Bronzealderen i Danmark. København 1896, s. 24 f.

⁹ Personligt meddelande från museuminspektör Ebbe Lomborg.

¹⁰ M. Strömberg, Studien zu einem Gräberfeld in Löderup. Acta Archaeologica Lundensia, Ser. in 8, N 10. Lund 1975, s. 75.

¹¹ K. Kersten, Das Totenhaus von Grünhof-Tesperhude, Kr. Herzogt, Lauenburg. Offa 1. 1936, s. 56 ff.

¹² H. Neumann, Trækonstruktioner over grave fra stenalderens slutning. Haderslevs amts museum 10. Haderslev 1963, s. 28 ff.

¹³ Th. Mathiassen. Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter, Archæologisk-Historisk Række, II. København 1948, s. 87 ff.

Ärestoder och minnesfester i Skåne

Av Birgitta Odén

Vid årsmötet den 9 maj i år höll professor Birgitta Odén det här publicerade föredraget.

1.
Det är ett välkänt fenomen i den västerländska kulturkretsen, att man sökt utnyttja symbolvärdet i de historiska minnena till samtidens eller framtidens tjänst. Ärestoder har rests och minnesfester har firats. Och i dikt och prosa har en levande generation sökt formulera sin syn på det förflutna så, att historien skall fungera i nuets tjänst. Vi behöver bara erinra oss det romerska väldets ryttarstatyer och triumfbågar och det wilhelminska Tysklands Hohenzollerstoder och nationalromantiska monumentarkitektur. Och vi behöver bara tänka på den franska revolutionens statydestruktioner för att inse vidden av den symbolbärande historiens funktion i det mänskliga samhället.

Även i Sverige kan vi identifiera perioder, då de historiska minnena exploaterades av samtiden: 1400-talets nyväckta nationalkänsla och spirande danskhat har avsatt historietolkande årböcker och krönikor med samtidsrelevans och Sten Sture lät som bekant Bernt Notke hugfästa minnet av slaget på Brunkeberg genom ryttarstatyn "Sankt Göran och Draken". 1600-talets stor-

svenska rudbeckianism är väl dokumenterad och under Gustav III:s tid fick historien åter träda in som symbolisk ledstjärna för den nyupprättade nationen: den franske bildhuggaren L'Archevêque inkallades för att modellera ärestoder över Gustav Vasa och Gustaf Adolf.

Men det förflutna är som bekant sällan entydigt i nutidens ljus. Valet bland de historiska minnena kan bli nog så besvärligt, när det symbolbärande innehållet utlöser skilda reaktioner hos olika grupper. Detta var ett problem som aktualiserades under 1800-talet, då intresset för ärestoder och minnesfester fördes ut från rikets maktcentra till en alltmer historiskt intresserad allmänhet, från centrum till periferin. Det nyväckta intresset för nationens egenart, som är en viktig ingrediens i den borgerliga revolutionens försök att orientera sig i en förändrad värld, var förutsättningen för upphovet av lokala historiska föreningar och enskilda initiativ till monument och minnesfester. Nationalkänslan blev – som en engelsk forskare nyligen uttryckt det – en religion, ett religionssurrogat.

Men periferins historiesyn är inte alltid

centrums. Det är naturligt, att de historiska minnena och deras firande skulle bli särskilt komplicerat i de skånska landskapen, de erövrade provinserna, där symbolinnehållet i många av de historiska minnena hade både positiva och negativa förtecken. Det är denna komplexa situation jag skulle vilja belysa utan att därför eftersträva någon fullständighet. Att ämnet inte förlorat sin aktualitet har vi nyligen erinrats om, då tidningarna åter varit uppfyllda av insändare för och emot ett firande av slaget vid Lund 1676, en diskussion som får sin fulla belysning först om man följer konflikterna kring de skånska minnesfesterna tillbaka i tiden.

2.

De erövrade landskapens historia hade under åren efter 1658 varit förpassad till tystnaden. Lunds banbrytande historiker, Sven Lagerbring, hade visserligen börjat återuppväcka också den skånska provinsens minnen, men i stort sett var det kulturhistoria och arkeologi som tilldrog sig fackhistorikernas lokalhistoriska intresse. Något folkintresse för den skånska historiens minnesmärken har inte lämnat spår i källorna. Skånes historia var länge i stort sett Sveriges historia och lärdes ut från Stockholm.

Trots de centralt dirigerade försöken att blåsa under nationalhatet mellan det dansk/norska och det svenska framträdde redan vid 1700-talets mitt ansatser till skandinavistiska tankegångar. Karakteristiskt för dessa tidigaste skandinavistiska ansatser är, att de var knutna till litterärt-akademiska kretsar och att de var kosmopolitiska i sin grundsyn. De lämnade inte mycket utrymme för den nationella historiska egenarten i de tre nordiska länderna. Det var den gemensamma språkliga och arkeologiska förhistorien som åbero-

pades som grund för kulturellt samarbete.

En högtidlig manifestation av en sådan kulturell försoning mellan Sverige och Danmark gjordes vid den berömda jubelfesten 1829, när Tegnér bekransade Oehlenschläger. Historisk forskning har hävdad, att denna manifestation snarast var höjdpunkten och avslutningen av 1700-talets kulturella skandinavism, men jubelfesten fick snabbt symbolvärde och under studentskandinavismens glansdagar skulle många minnesfesttalare åberopa diktarbekransningen i Lunds domkyrka, då "söndringens tid är förbi". Men ännu, när man 1853 invigde Qvarnströms Tegnérstaty i Lund, kunde detta ske utan varje hänvisning till jubelfesten eller skandinavismen: monumentet var rest för att hylla en snillrik personlighets diktning som ett utflöde av den gudomliga skönheten.

Under 1840-talet uppblomstrade – med Danmark och Skåne som utgångspunkt – den nya idéströmningen, student-skandinavismen, som utifrån nationella och liberala förutsättningar formulerade ett aktionsprogram för ett förenat Norden. Det är tidstypiskt att dessa skandinavistiska strävanden också sökte en symbolisk anknytning till de nationella historiska minnena. Särarten i de olika nationerna betonades lika mycket som samhörigheten i det språkliga ursprunget.

När de skandinavistiska studenterna från Köpenhamn och Lund i juni 1843 reste på det första studenttåget till Uppsala, stannade man, betecknande nog, i Kalmar – unionsfördragets stad. Tillsammans med borgerskapet där genomförde man en improviserad minnesfest över Kalmarunionen. "Den allsmäktiga tiden hade vridit svärden ur händerna, och samma folk som förr tävlade i blodig

MAJFESTEN I LUND: Scen från Tegnérplatsen. Efter en skizs af J. Lindquist.

Tegnérstatyn i Lund, omgiven av deltagare i Världsutställningskarnevalen 1867. I denna deltog danska och norska studenter, som reste hem kl. 1 på natten. "Och Saxos gamla stad låg åter så tyst och stilla och drömde i den månljusa majnatten. På Tegnérsplassen fanns ingen mer än han däruppe på piedestalen med det olympiska småleendet kring läpparna och ett återsken av ovansklig ungdomsfröjd över de milda dragen." Ur Ny Illustrerad Tidning 1867.

svärdslek, tävlade nu endast i nyfödd kärlek", sade den lundensiske representanten, Göthe Thomée, vid jubelfesten.

Men anknytningen till Kalmarunionen fick en speciell turnering i den danske vänstermannen Carl Plougs tal. Det formade sig till ett avståndstagande från Kalmarunionen som föredöme – den unionen hade misslyckats, därför att den bars upp av en egennyttig adel och en maktörstig kungamakt. I stället för Kalmarunionen tecknade Ploug ett *folkligt* förbund mellan de tre nordiska länderna, en union på demokratisk grund.

Typiskt var också, att Ploug gav

skandinavismen en nationell prägel i samklang med tidens nationalliberalism. Det var de nationella minnena han åberopade – för Sveriges del en Gustav Vasa och en Gustaf Adolf. Utrikespolitiskt riktade sig aggressionen öppet mot Ryssland och mot Tyskland – för Finlands sak och Sönderjyllands. Endast ett starkt och enat Norden kunde bidra till folkens frigörelse. I samma nationella anda skrev den lundensiske skandinavisten Talis Qualis: Gustaf Adolf och Karl XII var hjältarna i hans dikter och sånger.

Under de följande decennierna, då skandinavismen hade starkt inflytande

över sinnena – inte minst i akademiska kretsar – fortsatte man att utnyttja de historiska minnenas symboleffekter. Under Krimkriget ökade rysshatet och ryssskräcken och en nationalinsamling gav medel för J.P. Molins staty över Karl XII i Stockholm, som invigdes 1868.

I Lund var de skandinavistiska aktiviteterna främst knutna till Akademiska föreningen. 1845 inledde man firandet av *Nordisk fest till fädrens minne* som en kopia av en motsvarande fest i Kristiania. De entusiastiska studenterna upplevde manifestationen som en världshistorisk händelse, de nordiska studenternas fostbrödralag. Tegnérsfesten, instiftad 1856 på Albert Lysanders förslag, fick i bland skandinavistiska förtecken, särskilt sedan festen 1868 på Martin Weibulls förslag utvecklats till ett hälsningsgille för novitierna. Karl XII:s festen den 30 november, instiftad 1853 på Gustaf Ljunggrens förslag, var ett klart uttryck för en politisk skandinavism. Till de tidiga studentmötenas traditioner hörde, att "Kung Karl den unge hjälte ..." var det viktigaste allsångsnumret.

Ett annat uttryck för skandinavistisk historieromantik var det nyväckta intresset för Kalmarunionen och drottning Margareta, som utvecklades i alla de tre nordiska länderna. Plougs negativa inställning vändes snart i en positiv. Ett klassperspektiv ersattes av ett evolutionistiskt perspektiv. Unionen tolkades som en naturlig utveckling av en ökad gemenskap mellan de nordiska folken och en förebild för en framtida union. Karakteristiskt är, att man redan i 1397 års union såg målet för en historisk *utveckling* och att man hävdade att reaktionen under 1400-talet var ett olyckligt återfall i nationalkänsla och nationalhat, en parentes som nu var avslutad. Drottning Margare-

ta upphöjdes till en idealgestalt för ett förenat Norden. Historien tolkades efter samtidens aktuella behov och strömningar.

Redan tidigt framtonade en viss nyansskillnad i skandinavismens utformning i Uppsala och i Lund. Student-skandinavismen i Lund hade ett politiskt radikalt program – saken gällde visserligen Skandinavians enhet och självständighet men i botten fanns ett liberalt-republikanskt patos. Den skandinaviska nationaliteten skulle hävdas mot omvärlden och medborgarrättigheterna gentemot regeringsmakten – skriver Åke Holmberg, som analyserat den tidiga skandinavismens idéinnehåll.

I Uppsala drev man en annan typ av skandinavism – docentskandinavismen. Man hävdade, att enheten endast skulle gälla på konstens och bildningens område. Denna ursprungliga olikhet mellan intentionerna i den lundensiska och den uppsaliensiska skandinavismen skulle bli bestående under hela 1800-talet. I ett brev från sekelskiftet talar Martin Weibull ironiskt om uppsaliensarnas "litteraturhistoriska" skandinavism. Och när Uppsala omkring 1910 formulerade ett nytt kulturskandinavistiskt program som ersättning för den kantrade politiska ny-skandinavismen, så var det litteraturhistorikerna Karl Warburg och Henrik Schück som förde pennan.

3.

Studentskandinavismen från 1840-talet utvecklades som bekant under 1860-talet till ett politiskt handlingsprogram för en dynastisk union och nådde sin krisartade kulmen 1864, då Sverige vägrade Danmark stöd i kriget mot Preussen. Efter den tidpunkten var rörelsens politiska roll utspelad. Det gällde att fylla den

skandinavistiska enhetstanken med ett nytt innehåll.

Impulserna kom bl a från en kritisk samhällstänkare – Carl Jonas Love Almqvist. I ett tal vid en dansk jubelfest 1846 *Om skandinavismens utförbarhet* utvecklade han tankegångar för en praktisk skandinavism – en ekonomisk, social och kulturell integration. Det sena 1860-talet sökte omsätta den praktiska skandinavismen i ett handlingsprogram: tullunionen, postunionen och myntunionen skulle fungera som medel till ekonomisk integration i de tre länderna. 1869 skördades den första frukten av dessa ansträngningar – postunionen.

Samma år ålades Akademiska förenings ordförande i Lund, Martin Weibull, att tala vid ett nytt nordiskt studentmöte – denna gång i Kristiania. Weibulls historiska ingress anknöt till lundauniversitetets speciella uppgift – det hade upprättats till försoning mellan folken och var placerat på ”gränserna mellan tvenne hufvudområden för nordisk odling”. Den *dubbla* historien gav Skåne skyldigheten att svara för det gemensamma nordiska livets förnyelse. Weibull formulerade här en tes, som blev hans personliga lösning på ett skånskt dilemma: de historiska minnenas motsägelsefulla symbolvärde.

Talets huvudtanke har ett betydande intresse, därför att Weibull så skickligt lyckades omformulera den aktuella praktiska skandinavismen till ett program för universitetsreformer inom ramen för nordisk samverkan – planer som först i vår egen tid omformats i handlingsprogram.

Martin Weibulls skandinavism vändes under 1860-talet inte bara mot praktisk nordisk integration inom det område han själv representerade utan också mot ett

ökat arbete för att levandegöra det gemensamma förflutna i de skånska landskapen. Jörgen Weibull har i en artikel i Ale 1966 påvisat, att skandinavistiska strömningar låg bakom Martin Weibulls initiativ 1866 att bilda *De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening*. Det gällde – för att travestera Tegnér – att inom Skånes gräns erövra unionen åter, att förstärka och utbreda en känsla för de historiska minnena inom denna provins med sin speciella historiska uppgift.

Yttre anledningar till historiska manifestationer saknades naturligtvis inte. 1876 inföll ett sådant dramatiskt minnesår – tvåhundraårsdagen av slaget vid Lund. Minnesfester hölls över hela landet: i Stockholm och vid de olika regementena. I Lund höll Malte Ramel en militärhistorisk föreläsning i Militärsällskapet över fältslagets strategi och taktik. Studentkåren arrangerade en minnesfest, där greve Hamilton mot en kuliss av en molnig stjärnhimmel talangfullt framförde ”gripande sanningar, vittnade om en glödande fosterlandskärlek hos talaren”. Vid Holmbergs mekaniska verkstad hurrade arbetarna trefaldigt. Tre hjältar hyllades: Karl XI, Nils Bielke – och Oscar II. Den minnesmedalj Lea Ahlbom fick utforma bar Oscar II:s drag. Ingen kritik förmärktes mot denna minnesfest över tapperheten och monarkin. Liksom i Tyskland var de militära minnesfesterna en accepterad form för rojalistisk propaganda.

I sant skandinavistisk anda utnyttjade Weibull detta tillfälle till en försoningsmanifestation. *De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* publicerade en inbjudan till bidragsteckning för ett monument på slagfältet – ”icke ett minne af segrar eller nederlag utan en

försoningens vård på den blodigaste af Nordens valplatser”...

”Främlingen, som beträder våra kuster, skall, då han far över Skånes slätter mötas af ett minne öfver forna strider, resta af förenta brödrafolk”, heter det i uppropet. Bland undertecknarna återfinnes några kända skandinavister på båda sidor om Sundet, främst Carl Ploug och filologen J.N. Madvig. Från svenskt håll var det dels historiker, dels medlemmar av den skånska högadeln – Corfitz Beck-Friis på Börringe kloster, Otto Ramel på Övedskloster, Otto Thott på Skabersjö och C.A. Trolle på Klågerup – som stod som undertecknare. Någon demokratisk skandinavism i den unge Plougs anda var det knappast fråga om.

Insamlingen och planeringen tog tid, men sommaren 1882 tog monumentet form — en klassiserande obelisk, omgiven av militär rekvisita. Den konstnärliga utformningen hade gjorts av Helgo Zetterwall. Eftersom det fanns små ekonomiska resurser, enades man om att utföra monumentet i cement, trots att den geologiska sakkunskapen förordade gnejs eller sandsten. Emblem skulle utföras i brons eller zink och kanoner, kulor och mörsare skulle anskaffas från Karlskrona. Malört i bägaren för Zetterwall var det ringa intresse, som allmänheten visade för monumentet.

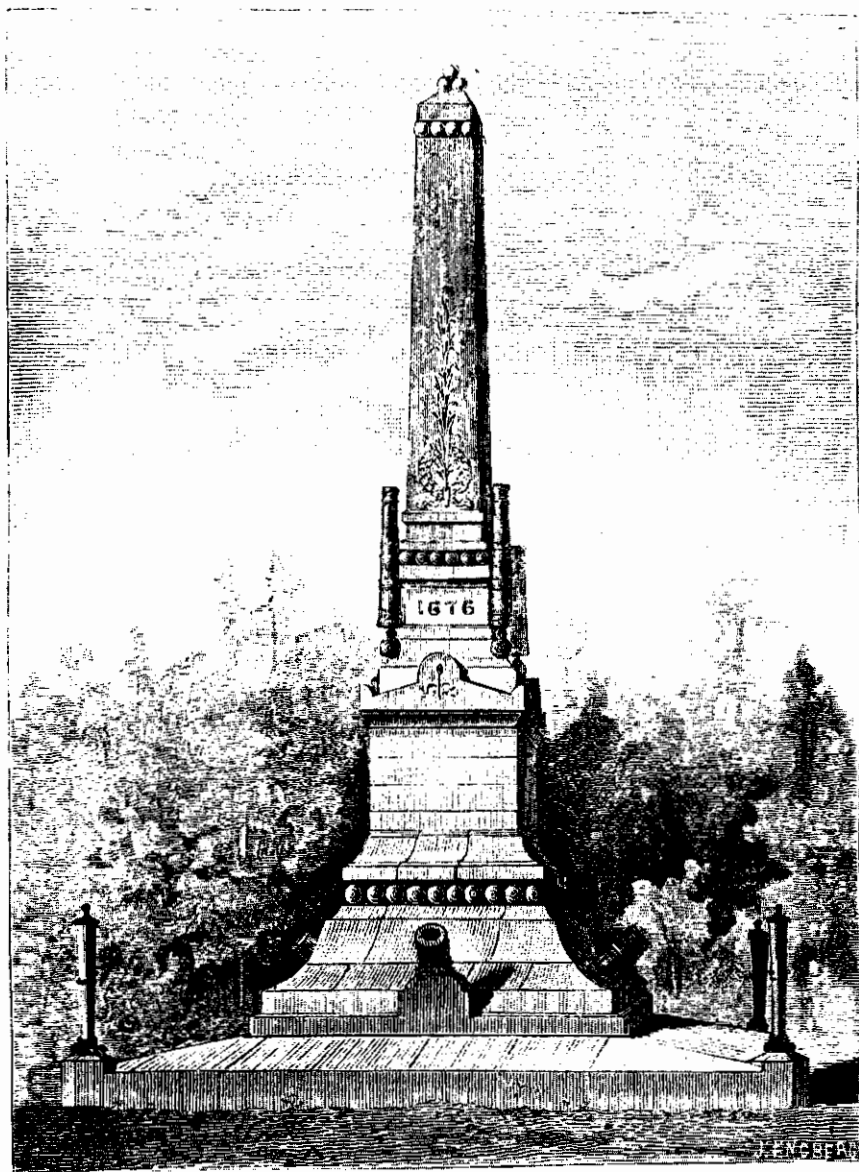
Det hade varit Martin Weibulls förhoppning, att man skulle kunna inviga Monumentet över slaget vid Lund vid samma tillfälle som det nya universitetshuset – i september 1882 – och då i konungens närvaro. Men så blev inte fallet. I ett brev till Carl Ploug underrättar Martin Weibull om läget: kungen har vägrat medverka vid invigningen. Anledningen till denna vägran var okänd för Weibull men i ett brev från Oscar II till Arvid

Posse – nyligen framtaget av Kjell Modéer – får vi veta kungens motiv: han hade av politiska skäl tvingats avstå från en skandinavistisk manifestation, som kunde uppfattas som känslig i relation till Danmark.

Avtäckningen ägde i stället rum på hösten 1883 vid en enkel minnesfest i samband med en dansk-svensk gemensam konsert. Martin Weibulls tal formade sig till en historisk kavalkad över Lunds betydelse för enigheten i Norden – samma tema som vid studentmötet i Kristiania. Huvudtemat var åter: våra minnen är gemensamma. I ett brev till Carl Ploug vid samma tid hävdar han, att Lunds studenter har en särskild uppgift, när det gäller att föra ut budskapet: ”tiden är mogen att samla vår historia till enhet, såsom Tyskland och Italien samlar sin ur all dess splittring”. Historien hade en politisk funktion i nuet i Martin Weibulls idévärld.

Invigningen väckte föga uppmärksamhet i pressen och Martin Weibulls budskap nådde inte långt. Men han gav inte upp hoppet. Följande år skriver han till Ploug: ”Vår sak, jag menar skandinavismens, som nu är så ringa i kurs, skall väl en dag komma upp igen och då kan det vara godt, om det finnes en million människor i Skandinavien som, liksom jag i min tid känt mig, också känna sig födda till att vara skandinaver. Ty om man i sig upptager det danska och svenska såsom lika kärt, därför att hälften av det förflutna är danskt och hälften svenskt, så har det väl någon betydelse även för den samtida utvecklingen. Kunde jag nu blott få tid att skriva Skånes historia, så vore det godt.”

Om inte Weibulls skandinavistiska manifestation vid monumentet föll i tråd med tidens stämningar, så var man så

MINNESVÅRDEN ÖFVER SLAGET VID LUND. Tecknad af G. FORSELL

Monumentet i Lund, trägravyr i Ny Illustrerad Tidning 1881.

mycket mera entusiastisk för hans försök att föra ut de historiska minnena till allmänheten.

Sommaren 1882 skulle Lunds universitets nya byggnad invigas och det föll på Martin Weibulls lott att celebrera händelsen genom en historisk kavalkad under titeln: Lunds och Lundagårds minnen. Uppslaget till det historiska festtåget hämtades i Holland och Belgien, där universiteten under 1870-talet utfört sådana. Men också andra historiska festtåg hade inspirerat: den amerikanska William Penn-festen 1882 och de många Luther-festerna i Tyskland. Temat för studenttåget var Lunds historia: vikingar inledde och så kom Knut den helige, ärkebiskop Absalon, Andreas Sunesen, drottning Filippa, reformatorer, karoliner, professorer, studenter och lagerkransade doktorer. Pompan var stor och utmynnade i "det samtida ungdomssläktets hyllning åt Hans Majestät Konung Oskar II, konungen af Sverige och Norge." Påfallande är, att historiesynen nu är rent nationell och att skandinavismen är nedtonad. Weibull hade av universitetsmyndigheterna tillhållits att endast belysa stadens historia. Tydligt ville man inte att minnesfesten skulle bli en skandinavistisk manifestation. I stället skulle rojalismen dominera såsom vid jubelfesttågen i det wilhelmska Tyskland.

Men 1880-talet erbjöd inte bara ett dödläge för skandinavismen. Radikala tendenser gjorde sig gällande och slog igenom i kulturklimatet.

August Strindberg och Anton Nyström angrep både den statscentrerade historieuppfattningen och exploateringen av de historiska minnena för politiska syften. Uppslutning kring de historiska minnena stämplades som ett uttryck för

öppen eller latent militarism. Raden av omvärderingar av de krigiska hjältarnas bedrifter inleddes av den radikale kaptenen och riksdagsmannen Julius Mankell, som angrep Gustaf Adolfslegenden. I Lund började en internationellt inriktad kulturradikalism göra sig gällande bland studenterna. Fackeltåget till Karl XII:s ära inställdes allt oftare och en antifest introducerades den 30:e november – ett spex.

I detta kulturklimat började både ärestoder och minnesfester ifrågasättas. När den unge Harald Hjärne den 6 november 1882 i Uppsala skulle tala vid minnesfesten för Gustaf II Adolf, ansåg han det därför nödvändigt att inleda sitt tal med ett försvar för firandet av historiska minnen. Hjärne vände sig med skärpa mot dem som hävdade, att Sverige firade alldeles för många minnesfester och att man lät dyrkan av det förflutnas storheter skymma det närvarandes krav. Hjärnes grundsyn var här klart konservativ och traditionalistisk. Också Martin Weibull ansåg det nödvändigt att åberopa "ungdomens" uppdrag, då han samma dag talade till minnet av Gustaf II Adolf i Lund.

Under 1800-talets sista decennium väcktes de nationella känslorna till nytt liv i Europa och åter blev det aktuellt att återuppliva de historiska hjältarna. I Tyskland utbröt en febrig statyomani: 1903 fanns det 318 monument bara över Wilhelm I. Och i Paris måste man året efter lagstifta för att stoppa ett monument i varje gathörn. Också för Sveriges del har man registrerat en period av intensiv monumentresning. Vid avtäckningarna hölls jubelfester som förde ut budskapet i monumenten genom pressens försorg.

I Skåne var det först Karl X Gustaf

Det festprydda Stortorget i Malmö 1896, där åskådarna trängs i väntan på att Börjesons rytтарstaty av Carl X Gustaf skall avtäckas. Foto ur Malmö museums arkiv.

som kom i åtanke. Tanken att resa en rytтарstaty åt honom på torget i Malmö hade tagits upp av Arvid Posse redan 1873, men först 1894 var tiden mogen för handling. Bland undertecknarna återfinns den skånska adeln tillsammans med biskopar, professorer och hovrättsjurister. Professor Börjeson fick uppdraget att utföra statyn och den invigdes med saluter, militärparader, studentsång, psalmer, kantat och en festskrift av Martin Weibull. Ritualen följde ett traditionellt ceremoniell. "Böner, krut och vrövl" kommenterade *Arbetet* spydigt i ett liknande sammanhang.

Weibulls festskrift formade sig till en analys över integration och separation i nordisk historia, där Karl X Gustafs kri-

giska aktioner mot Danmark sattes in som ett uttryck för integration i 1600-talets speciella tappning. "Tusenåriga band hade sprängts men naturens gränser hade blivit staternas. Och ju rikare dessa landskaps svenska odling blivit, desto mera levande hafva de känt, att försynen bestämt dem till att vara en föreningslänk inom det skandinaviska Norden för nutid och framtid, såsom de äro det genom det förflutnas minnen". Tankegången ansluter till en evolutionistisk historieteori, som kan föras tillbaka till Herder och som var vanlig bland monumentresare – också de krigiska händelserna och erövringarna ledde på lång sikt till en bättre värld.

Redan innan Karl X Gustafs staty

avtäckts i Malmö hade Martin Weibull fått ett nytt uppdrag i de storsvenska minnenas parad. Från Karlskrona skrev hans gamle vän landshövdingen Gott-hard Wachtmeister till honom och begärde hjälp att resa ett monument över Karl XI. "Äfven Karlskrona har nu börjat att vakna i så motto, att man här är allvarligt betänkt på att fira sina stora minnen." Martin Weibull accepterade och författade ett "högstämt och vackert" upprop. Kungen som tillfrågats ville först inte biträda aktionen, men "sedan han läst uppropet kom Hans Maj:t i en helt annan stämning och blef till den grad elektriserad af ditt opus att han sade, att han sjelf ville skrifva under det", meddelade Wachtmeister. Insamlingen genomfördes snabbt och 1897 kunde Karlskrona inviga Börjesons staty över Karl XI. Monumentresningen väckte föga kritik. Även på radikalt håll var man villig att hedra Karl XI, främst för hans reduktionsverk och hans fientlighet mot adeln.

Några år senare, 1901, invigdes en annan staty med dubbeltydigt symbolvärde – Magnus Stenbocks staty i Helsingborg, även den utformad av Börjeson. Den här gången låg inte initiativet hos Martin Weibull men vid invigningen höll han återigen ett tal, där han drev tesen om de gemensamma minnenas försonande funktion. I ett brev till Corfitz Beck-Friis heter det om invigningen i Helsingborg: "Ty der tog jag plats och ord – egentligen der det gjordes utan anmodan – för att alldeles framt proklamera, hvad som ligger i gemensamma minnen. Gud vet, om det egentligen just behagade Danmark att se mitt namn vid Stenbocksstodens aftäckning – hela den danska pressen teg – och Gud vet, om det behagade i Sverige överallt heller – men i vårt land Skåne gick det utan protest att prok-

lamera satsen: Niels Juel och Magnus Stenbock, Tyge Brahe och Carl X Gustaf, alla hafva de sin rätt här vid stränderna af Öresund. Minnesmärket på slagfältet vid Lund har tagit alla i sitt hägn och skygd." Tydligare kunde det knappast uttryckas, att Weibull genom student-skandinavismens ideologi funnit en lösning av det tvetydiga i sin egen hållning: talaren för de storsvenska minnena med kärleken till Danmark i sitt hjärta.

Men det kan knappast förvåna oss, att en anonym dansk insändare redan 1897 häcklade Martin Weibulls ivriga aktivitet i de skånska landskapen. "Professoren er alltså Specialist som Monumenttreijser. Da Skaane og Blekinge altsaa blive forsynede, er der Halland tilbage." Insändaren påminde om den jubelfest, som man firat i Halland 1895 för att celebrera årsdagen av landskapets anslutning till Sverige. Monumentresandet och festätandet avhånades – "Denne Raslen med de gamle rustne Sabler". Danska kritiker fick också stöd i Sverige, främst i den radikala pressen. Men också en förstakammarpolitiker som Hans Wachtmeister af Johannishus fann det anstötligt, att "varje dansk vid det första steg han tager på svensk jord" skall påminnas om hur lyckliga vi är att ha sluppit ifrån Danmark.

4.

Knappast hade Martin Weibull fått ärestoderna över Karl X Gustaf och Karl XI på plats och solent invigda förrän en ny anledning till minnesfirande yppade sig – denna gång mera klart i linje med hans skandinavistiska ideologi. 1897 inföll 500-årsminnet av Kalmarunionen, celebrerat med minnesfester och tal, framförallt i Danmark. Det är rimligt, att Mar-

tin Weibull åter började umgås med planer på att resa ett monument. När han hörde rykten om liknande planer från Köpenhamn, bad han sin docent Arthur Stille söka utröna vem som agerade. Stille kunde meddela, att initiativet kom från folketingsmannen Christoffer Krabbe och att idén stöddes av två historiker, Kristian Erslev och William Møllerup. Tanken var att minnesmärket skulle resas enbart av danskar, men planen väckte betänkligheter och skrinlades tills vidare. "Det var svaga tider för det allmänt-nordiska och så kom det att hvila. . .", skrev Martin Weibull till den norske nordisten Sophus Bugge.

Tanken på ett minnesmärke över unionen dök upp igen några år senare vid det europeiska parlamentariska mötet i Kristiania 1899. Tidpunkten är inte en tillfällighet. I Nordens historia var året 1899 ett ödesdigert år. I öster pressades finländsk kultur av Ryssland och i söder var de sönderjydska problemen akuta. Skandinavismen blomstrade upp igen under intryck av detta dubbla hot. Skandinavien borde inte få bli ett nytt Balkan, hotat utifrån och sönderslitet av inre stridigheter.

I mars 1899 planerade Lunds universitet sin vanliga nordiska fest och man väntade demonstrationer för både Finland och Sönderjylland. Ur Harald Hjärnes synvinkel var detta betänkligt och han sökte genom ett telegram till Martin Weibull avstyra festen men förgäves. Martin Weibull höll ett bejublat tal om Nordens ödestund och om det inre splitet, som gjorde enighet och seger omöjligt.

Under en universitetsfest i Göteborg senare på året utlöstes nya skandinavistiska strömningar, inte minst sedan Fritiof Nansen "på entusiasmens toppunkt"

uttalat sin anslutning till skandinavismen. Den danska och den norska venstre föll i varandras armar inför åskådande svenskar, kunde Martin Weibull meddela från mötet. Vid Tegnérfesten på hösten 1899 fick Weibull på nytt tillfälle att tala för Finlands sak i skulptören Walter Runeborgs närvaro.

I denna nyskandinavistiska atmosfär återupptog den danska kommittén tanken på ett Margaretamonument. Planen fick i nyskandinavismens ljus en politisk-symbolisk innebörd, som den knappast haft från början. Monumentresarna hoppades med en tidstypisk övertro på historiens funktion i samtiden, att "Margareta-saken" skulle uppfordra till nordisk enighet, till politisk handling. Margaretauppropet skulle vara "ett praktiskt ord till nutiden", skrev Martin Weibull till vännen Sophus Bugge.

Den danska Margaretakommittén fick i Sverige en entusiastisk och outtröttlig tillskyndare i Martin Weibull. Två uppgifter föll på hans lott att lösa: att vidtala en lämplig kontaktman i Norge och att bryta igenom ett förväntat motstånd i uppsvenska kretsar. Ingetdera blev en lätt uppgift.

I Norge var det två personer, som reservationslöst anslöt till tanken på en samnordisk manifestation, nämligen Bjørnstjerne Bjørnson och den förre stortingspresidenten, venstremannen Viggo Ullmann. Bland historikerna var det först endast nordisten Sophus Bugge som förbehållslöst biträdde förslaget, men senare anslöt även Ernst Sars, den nationaldemokratiska historiesynens förgrundsgestalt. Den kritiske historikern Gustaf Storm formulerade utförliga invändningar och först efter övertalningar kunde de konservativa historikernas talesman, Ludvig Daae, förmås sätta sitt

namn under uppropet. Motsättningar och missförstånd försvårade valet av en ledare för aktionen i Norge, men till slut lät sig Sophus Bugge övertalas.

Anslutningen i Sverige stod och föll med utformningen av den svenska texten till uppropet om monumentet och Martin Weibull tog sin förtrogne vän riksarkivarien Claes Theodor Odhner till rådgivare i saken.

Problemet var delvis av historievetenskaplig natur. Kristian Erslev hade redan 1882 publicerat sitt banbrytande arbete över drottning Margareta, där han bröt staven över skandinavisternas glorifiering av Margaretas nordiska union. I stället framträdde i Erslevs omvärdering en egenmäktig dansk monark, som ställde hårda krav på sitt svenska rike. Odhner var bekymrad över reaktionen i Uppsverige, när nu Margareta åter skulle föras fram som symbol för skandinavismen. Han rådde därför Martin Weibull, att i det svenska manifestet lägga tonvikten på att drottning Margareta återupprättat lag och ordning i Sverige. Själva unionen borde man tala tystare om i den del av landet, där Engelbrekt var den historiska symbolen *n:o ett*.

Men det var inte bara Margaretas svenska politik som var stötesten för företaget i Sverige. De norska namnen Bjørnstjerne Bjørnson och Viggo Ullmann utlöste i nationella svenska kretsar den mest ohöjda förargelse. Anledningen var ett utrikespolitiskt förslag, som dessa två framställt några år tidigare, om att man skulle upplåta en frihamn åt Ryssland på Nordkalotten. Förslaget ansågs i nationella svenska kretsar emanera från hemliga underhandlingar med tsaren. Historikern och statsrådet Hans Forssell yttrade sig i klartext, då han avböjde att delta i insamlingen: Forssell ville inte

komma i dåligt sällskap men Bjørnson. "Han är, det tjänar ingenting till att sleta öfver det med hartassen, en öppen och obotfärdig *högförrädare* mot eget land såväl som mot Norden och Sverige"... "Han är en skandinavisk Sprengtporten i syfte, känsla och handling" ... Bjørnson blir en sådan skamfläck för en unionlista, som ingen kan underlåta att märka."

Ett speciellt intresse tilldrar sig Harald Hjärnes reaktion. Även denne avböjde att underskriva tillsammans med Bjørnson och Ullmann. "Efter deras koketteri med Ryssland äro de dömda... de och deras likar måste *politiskt oskadliggöras*". Men Hjärne hade också andra skäl av utrikespolitisk natur: han ansåg, att skandinaviska demonstrationer just nu kunde få allvarliga realpolitiska konsekvenser i det spända internationella läget. Däremot hade han inga invändningar av historisk art – Margareta hade försökt upprätta en union utan att lyckas göra den framtidsduglig och detta måste beklagas – "liksom jag å andra sidan djupt beklagar, att Carl Gustaf ej lyckades eröfra Köpenhamn och göra käl på vår usla partikularism".

I ett intressant brev till Martin Weibull i februari 1899 utvecklar Hjärne sin egen inställning till Skandinavismen:

"Jag har varit skandinav enda sedan den tid jag började tänka på historiska ting, och jag minns ännu hvad jag kände som pojke, när budet om Dannevirkes utrymning kom upp till högan Nord. Men ända från den stunden har jag fått en djup afsmak för alla demonstrationer, som svära emot handlingen och verkligheten. Den gamla skandinavismen är oåterkalleligen död, därför att dess banérförare pratade bort sin kraft i stället för att beräkna, väpna sig och bygga på de politiska realiteternas mark. Skall en ny

skandinavism komma (hvilket jag önskar av all min själ, om först i våra söners och sonsöners tid – om ens någonsin) då måste vi alldeles slå igen den gamla boken och lägga upp ett nytt konto. För min del kan jag ej tänka mig ett *politiskt* Skandinavien annorlunda än såsom grupperat omkring ett pånyttfödt Sverige. Skaffa oss ett nytt Sverige med ett *starkt konungadöme* på bredast folkliga grundval (något i samma stil som Karl XI:s utan dess byråkratiska formalism) – och allt det andra faller oss till.”

Hjärnes svensk-nationella och konservativa skandinavism kunde inte formuleras i Margaretamonumentets symbol-språk, endast i ett Sturemonuments. Och det var också för ett sådant han engagerade sig under de följande åren.

Harald Hjärnes avvisande hållning gjorde Martin Weibull besviken, men Odhner tröstade honom med att Hjärne alltid varit ”bisarr och flaxig i sina åsikter”. När Uppsala universitets rektor, Oscar Alin, samtidigt avböjde, var Weibull däremot närmast lättad – Alins namn var inte gångbart i unionskrisernas Norge. Försöken att få de nyetablerade *Nordiska föreningarna* att stödja företaget stötte på patrull, eftersom de arbetade i den uppsvenskt skandinavistiska andan och blott talade för kulturell gemenskap. I stället arbetade Weibull på linjen att få riksdagsmän från olika svenska landskap att underteckna – och inte utan framgång. Listan upptog tillslut 111 namn. Intressant är, att Weibull särskilt arbetade på att man skulle få med kvinnonamn på listan. Selma Lagerlöf jagades i det ärendet från Falun till Jerusalem och Turkiet och svarade jakande – men svaret kom in försent.

Redan innan uppropet utsänts kom en intensiv presspolemik i gång mot hela

företaget. I *Norske Nationalbladet* förordade man ett helt annat unionsmonument – ett monument för unionens definitiva upplösning 1814. Även *Aftenposten* arbetade mot tanken. Men allvarligast var det angrepp som kom från *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. I tre olika ledare gisslades monumentet som ett onyttigt, förkonstlat uttryck för missriktad skandinavism. Andra tidningar fullföljde angreppet. *Norrköpings Tidningar*, som ansågs vara regeringens språkrör skrev: ”Så länge vi icke ha ett Sturemonument, böra vi näppeligen tänka på ett åt Margareta. Nationella samlingstankar tillhöra vår tid.”

Martin Weibulls reaktion på tidningspolemiken blev temperamentsfull. Ett bevarat utkast till svar inleds med orden:

”Splitet och tvedräkten är Nordens nationallidelse: det är känt och erkänt öfver halfva verlden. De som äro elaka, småle åt oss och säga, att Balkanstaterna, ehuru en käck ungdom, likväl måste se sig överglänsta af de gamla skandinaviska. De mot oss vänligt sinnade tänka väl som den franske historikern Gabriel Hantoux, då han en gång yttrade: ’Edra folk äro jordens lyckligaste folk, men säg mig, hvarför skämma de sjelfva sin lycka genom sitt split. Veta de icke att äfven större folk än deras i tider som våra måste enas för att lefva med trygghet?’ Ingressen visar, att Weibull i första hand såg aktionen för Margaretamonumentet som en politisk manifestation.

Utkastet ger också anvisningar om vem Martin Weibull uppfattade som upphovsmannen till *Handelstidningens* ledare – en professor i litteraturhistoria, som ville förvandla skandinavismen till en litteraturhitorisk skandinavism, ett form för författarmöten och andliga kontakter. Den åsyftade litteraturhistorikern var

Bismarckmonumentet i Hamburg, utfört av Hugo Lederer och Emil Schaudt, 1906. Formen anknyter till senmedeltida skulpturframställningar av legendhjälten Roland, som på torgen i de tyska medeltidsstäderna blev en vanlig symbol för lag och ordning.

Karl Warburg. Och Weibull sparade inte på sarkasmer för att söka bemöta artiklarna. Vad som särskilt gjorde Weibull irriterad var, att han bakom angreppet spårade "Uppsala universitets antinorska partier". Främst nämnde han Henrik Schücks namn.

Men Martin Weibull lugnade sig och i det tryckta svaret har polemiken mot Karl Warburg tonats ned och ersatts med en skildring av monumentets långa tillkomsthistoria. Avsikten är att förta intrycket att det skulle röra sig om ett tillfälligt hugskott. Han framför också historiska motargument mot de skäl som från historiskt fackhåll framförts mot att man skulle hylla Margareta även i Sverige, vars landslag hon kränkt. Sambandet med det dagsaktuella läget 1899 antydde mera diskret: det gällde att de nordiska folken skulle samla sig om något gemensamt för att visa världen, att det fanns en djup känsla av enhet och samhörighet. Margareta skulle framträda "ur minnenas dunkel, enande såsom fordom sina folk". Jämför man argumenten med Weibulls brevväxling framgår det, att han söker bemöta eller utnyttja de argument som hans vänner använt under namninsamlingen.

Ett kuriöst tillägg i Weibulls tillrättaläggande försvarsskrivelse är att den avslutas med en hänvisning till svensk-amerikanskt bidrag till monumentet. De danska kommittémedlemmarna blev konfunderade över denna nya grupp, som tidigare aldrig varit aktuell. Upphovet till detta infall finns i ett brev från Hjärne från början av året 1899. "Glöm ej, när du talar om Skandinavien, det *amerikanska*, som kanske till sist blir vårt bästa stöd."

Under maj månad 1900 distribuerades teckningslistorna för insamlingen till mo-

numentet. Men resultatet blev en besvikelse. Från insamlingscentralen i Stockholm rapporterades blott småsummor, helt otillräckliga för att genomföra det stora projektet. Till sist uppgavs företaget.

Vilka var då de *konkreta* planerna för Margaretamonumentet?

Ännu vid årsskiftet 1900 var planerna vaga. Man hade inte beslutat, var monumentet skulle resas. Weibull talade om Kalmar, om Köpenhamn, om Lund. Ett konkret förslag var, att en likadan bronsstaty skulle uppsättas i var och en av de tre huvudstäderna – ett förslag som starkt påminner om planerna för att flera likadana Bismarck-monument skulle uppsättas i olika tyska städer – en just då aktuell plan. I sitt tillrättaläggande i maj redovisade Weibull två förslag: antingen en konstnärstävlan om minnesmärkets form och innehåll eller ett redan av en konstnär väckt förslag: ett konstnärligt arkitekturverk på Ven, "hvarifrån seglarna kunde lysas på färden genom det verldsgeografiska farvattnet inom Nordens gränser". Inspirationen sades vara hämtad från frihetsstoden i New York. Men det är väl inte uteslutet, att också den tyska monumentalkonsten övat inflytande över planerna – en "Germania", en "Bavaria" och den då aktuella kolossalstatyen över Bismarck i Hamburg. Rykten gjorde vidare gällande, att monumentet skulle få formen av ett mastodontiskt fyrtorn på Vens södra udde, men detta avvisades av Weibull som löst prat. Tydligt är, att de konkreta planerna ännu var helt obestämda men att de fångat upp den samtida monumentalkonstens gigantomani.

Under året 1901 inträdde så en kompakt tystnad rörande Margaretamonumentet. En ny faktor tillkom, som minskade förutsättningarna för att företaget skulle

kunna föras i hamn. På Ven hade kyrkoherden E. Olbers satt sig i spetsen för en ny insamling för att resa ett monument. Den här gången gällde det Tycho Brahe. Insamlingen leddes från Stockholm och Uppsala av riksantikvarien Hans Hildebrand och astronomiprofessorn Nils Dunér i Uppsala. Olbers var rädd att insamlingarna skulle konkurrera ut varandra, men Weibull engagerade sig snart med sedvanlig entusiasm för resningen av Tycho Brahes bild. "Vi ville proklamera minnenas gemensamhet", förklarade han för vännen Corfitz Beck-Friis på Börringe, ännu sin ursprungliga skandinavism trogen.

5.

Den nationella trend, som Norrköpings tidningar påtalat som den allra viktigaste invändningen mot Margaretamonumentet, höll i sig och tillväxte. Konsthistorikern Allan Ellenius, som nyligen briljant analyserat *Den offentliga konsten och ideologierna*, har beskrivit den s.k. karolinska aktivismen ur monumentresandets synvinkel. I Uppsala enades studentkåren 1901 om att resa ett monument över Sturarna – ett företag som utlöste ideologiskt färgade konflikter om utformningen. 1908 donerade en utlandssvensk, Rickard Kleen, en förmöhet till ett svenskt Nationalmonument mellan Riksdagshuset och Kungl. slottet – en idé som kapsejsade i skämtbladens sarkasmer. 1905 bildade man i Stockholm en förening för att upprepa en ny ryttarstaty över Karl X Gustaf utanför Nordiska museet. Monumentinsamlingar påbörjades för Engelbrekt i Falun och för Gustav Vasa i Stockholm. Monumentresandet blev alltmera patriotiskt, rojalistiskt och militaristiskt.

Motståndet blev också allt bittrare. So-

cialdemokratin gick till motangrepp. 1915 publicerade Zeta Höglund pamfletten *Den patriotiska lögnen* och angrep därmed den heligaste symbolen i svensk historia: Gustaf II Adolf. Socialdemokratiska tidningar skrev ledare och artiklar mot den yverborna dyrkan av de nationella minnena.

Det nationalistiska monumentraseriet angreps också genom motförslag. 1910 föreslog Svenska fredsförbundet och Norges fredsförening ett nationalmonument över den 100-åriga freden mellan Sverige och Norge – att resas i Charlottenberg. Reaktionen från nationellt håll blev intensiv. Nya Dagligt Allehanda talade om ett "monument över den svenska färdigheten" och Sven Hedin hetade upp sig mot "ömkansvärda skammärken över hundraårig dådlöshet".

Den nationella och aktivistiska hänryckningen spred sig också i Skåne. Martin Weibulls efterträdare, Sam Clason, var en aktivt verksam företrädare för den uppsaliensiska konservatismen och den nye professorn i historia, Arthur Stille, var en hängiven anhängare av den karolinska aktivismen. Nya planer på monument och minnesmärken tog form i Skåne – 1914 gällde det att samla pengar till en ryttarstaty över Karl XII i Lund. Karl XII-firandet den 30 november blev allt solennare i Akademiska föreningens regi, allt medan protesterna blev allt mera högljudda i den radikala pressen. Polarisereringen kring de historiska minnesfesterna nådde även Skåne.

Unionskrisen 1905 slog undan grunden för varje form av politisk skandinavism. Flera nordiska föreningar upplöstes och svenskarna vägrade ofta att delta i nordiska högskolemöten. Gustaf Sundbärgs essay om det svenska folklynnet blev vitt spridd och berömd. Ona-

tionella partier hade, menade Sundbärg, bildats i Skåne under både 1400-talet och 1800-talet. Vad tiden behövde var en ny Sture, en ny Gustav Vasa, som kunde stoppa den skånska skandinavismen.

Fronten mellan de sydsvenska skandinavisterna och de uppsvenska nationalisterna drog upp markerade skiljelinjer inom universitetet i Lund och inom studentkåren. Ett exempel kan nämnas: 1906 vägrade studenternas majoritet sin medverkan i *Nordisk fest till fädrens minne*. I stället organiserade de konservativa studenterna med Fredrik Böök i spetsen en *Svensk fest* utan deltagare från Köpenhamn och Kristiania. Blågula fanor, en nordsvensk vinterbild och högtidliga granar hade förvandlat Stora salen till en nationell symbol. Den nationella minnesfesten fick stark bevakning i pressen. Den weibullska skandinavismen hade fått ett dråpslag och det båtade föga, att Lauritz Weibull inbjöd till en skandinavisk motfest i traditionell skandinavistisk stil med radikala talare från Köpenhamn och Stockholm.

I denna antiskandinavistiska, nationella samling förlorade Martin Weibulls skandinavistiska försoningsretorik definitivt sin slagkraft. Men samtidigt försvann också de inre förutsättningarna för att danskarna stillatigande skulle bevittna de militärhistoriska manifestationerna i Sverige. När man t.ex. 1908 i Stockholm planerade att fira freden i Roskilde med sedvanlig militär pompa, hotade den danske ministern i Stockholm att lämna sin post. Socialdemokratiska riksdagsmän demonstrerade genom att utebli från festen och *Social-Demokraten* talade öppet om dessa mot Danmark taktlösa fester, som inspirerades av tysk aktivism och militarism.

1926 återupprepadessom bekant de

nästan tragikomiska konflikterna kring de svenska krigsminnena i Lund. I Lunds domkyrka var det rikt dekorerade etablissemanget församlat, general Tingsten talade över devisen "segra eller dö" och studentsångarna sjöng under sänkta standard och fanor "Hör oss, Svea". Men den radikala delen av studentkåren, ledda av Tage Erlander, höll samtidigt en fest för Nordens enhet i Akademiska föreningen. Och på kvällen hade man organiserat ett medborgartåg ut till Monumentet, där Lauritz Weibull återupprepadet skandinaviska budskap hans fader formulerat "Vi fira inga segrar över varandra. Vi ha här gemensamt, svensk och dansk, ... rest minnesmärket över de gångna tidernas strid. Vi vilja försoningens anda mellan folken".

6.

Monument och ärestoder restes och jubelfester hölls för att genom massmedia sprida budskapet. Historien utnyttjades i nuets tjänst.

Vilket budskap? Vems åsikter? I vilkas intresse? "Varje gång man gräver upp Carl XII:s mumie, så finns ett motiv, ett ändamål, ett intresse". skrev Strindberg klarsynt under den karolinska renässansens klang- och jubelår.

Initiativtagarna bakom ärestoder och minnesfester – här skildrade från ett skänst perspektiv – ger i viss mån svar på dessa frågor.

Under 1800-talets första decennier låg initiativet hos kungamakten och intresset gällde legitimeringen av den nya dynastien i den historiska raden av svenska kungar.

Under studentskandinavismens dagar var det akademiker och borgerskap, stödda av en och annan liberal adelsman, som sökte symboliska utlopp för legi-

timering av ett borgerligt samhälle med brodd mot Rysslands auktoritära, feodala samhällstyp. Historien tappades på både nationella och unionella symbolvärden.

Mot slutet av 1800-talet blev monument-resandet och jubelfesterna alltmer ett uttryck för högadeln, byråkratin och militären, som önskade uppliva den nationella kampandan inom folket. Martin Weibulls försoningsevangeliem tedde sig i den miljön som en gengångare, som uttryck för torpederade visioner. Och hans försök att mobilisera "dannemän" och "kvinnor" för Margaretamonumentet var ett försök till demokratisk förankring av skandinavismens budskap utan realistisk förankring i sekelskiftets Sverige.

När därför den socialistiska arbetarrörelsen proklamerade sin önskan att lämna det förflutna åt sitt öde, så var detta en uppgörelse främst med konservatismen men den drabbade också den äldre skandinavismen, därför att denna med sina liberala ideal förenade en nationalism och en konservativ historiesyn.

Intensiteten i intresset för ärestoder och jubelfester – positivt och negativt – kan kännas främmande, ja, nästan löjligt idag. De kan endast förstås i sin historiska kontext.

Bakom alla dessa skiftande målsättningar för monument och jubelfester fanns nämligen *ett* gemensamt drag: föreställningen att historien har en uppfostrande och eldande funktion i samhället, att människor genom att gripas av det historiska exemplet skall livas till aktivitet inför framtiden. Det finns uttryck för sådana tankegångar både i Weibulls och Hjärnes brev och i Clasons och Stilles.

I dag är det inte många som delar den traditionalistiska synen på historiens funktioner. Vad som återstår av mo-

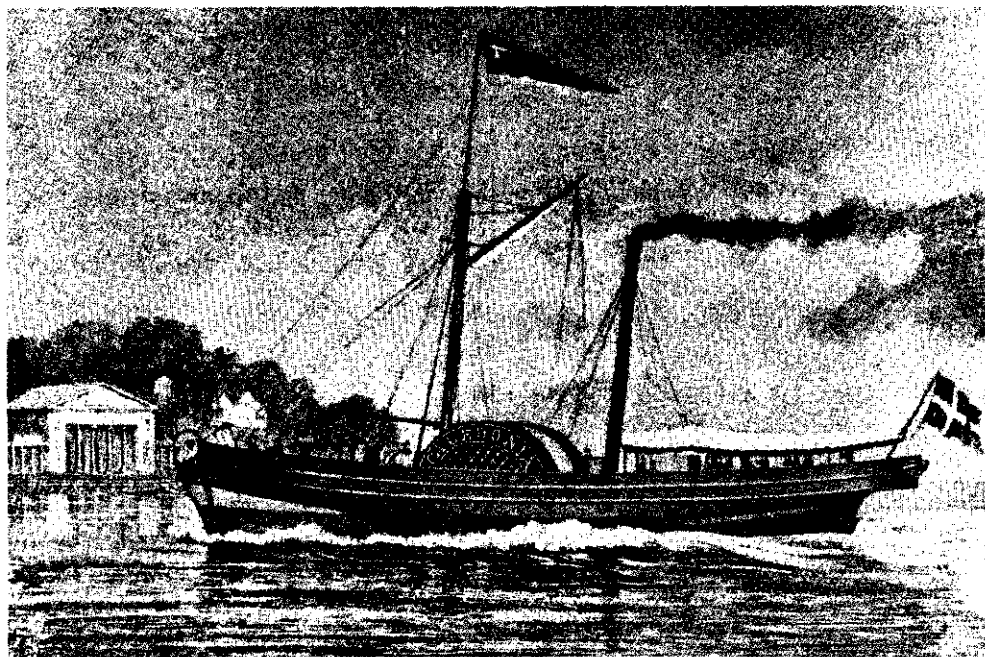
numentens och jubelfesternas symbolvärde är en vag känsla av förpliktelse mot det förgångna. I stället har historien fått ett eggande egenvärde av samma typ som det okända eller exotiska eller oförstådda. Vi söker efter förståelse för sammanhang och efter kunskap om förändringsprocesser. Vi vill veta, varför vi står där vi står.

Som jag ser det, är den förändrade historiesynen den djupaste anledningen till att det framstår som ett dödfött företag att åter fira en jubelfest över slaget vid Lund – detta vare sig man väljer en kulturskandinavistisk eller en militärnationalistisk motivering för festen.

I ljuset av vår nutida vetenskapssyn måste den historievetenskapliga uppgiften i våra relationer till Danmark definieras på ett nytt sätt. Vi måste undersöka relationerna mellan de nordiska länderna som en fortlöpande integrationsprocess på helt andra områden än diplomatin, krigen och jubelfesterna. Det gäller att studera arbetskraftsbytet mellan länderna, den fackliga arbetarskandinavismen, ekonomisk integration, internordisk lagstiftning, de sociala och kulturella kontakterna – för att nämna några ofullständigt utforskade områden.

I ett sådant perspektiv är det kanske inte slaget vid Lund 1676, som är den avgörande historiska minnesdagen, utan den dag på sommaren 1828, då ångfartyget *Caledonia* för första gången inledde reguljära turer mellan Köpenhamn och Malmö. Först *då* började den kontinuerliga kontakten mellan Danmark och Skåne i stor skala. Först *då* skapades de teknologiska förutsättningarna för en integration.

Men *den* minnesdagen glömde vi alldeles bort att fira med monument och jubelfest. Historien, det kollektiva

Angbåten Caledonia, byggd i Skottland, inledde den reguljära båttrafiken mellan Köpenhamn och Malmö. Foto ur Malmö fornminnesförenings årsskrift 1948.

minnet, utför som alltid sin säregna selektionsprocess. Men historien skriver inte sig själv. Ansvar bär varje generation

som ser på sitt eget liv i ett historiskt perspektiv. Ansvar för hur historien brukas eller missbrukas bär vi själva.

Referenser

Huvudmaterialet till uppsatsen finns i de brevsamlingar, som redovisas i mitt arbete *Lauritz Weibull och forskarsamhället*, Lund 1975. Martin Weibulls tal är publicerade i *Från Lund och Lundagård*, Stockholm. 1902. Den samtida pressen har också levererat material. För framtagning och excerpering av pressmaterialet står jag i tacksamhetsskuld till forskningsassistenten Per-Axel Silwander.

De viktigaste bearbetningarna för föreliggande studie är:

Akademiska föreningens historia. Lund 1911.

J. Clausen, *Skandinavismen, historisk fremstillet*. København 1900.

J. Danstrup, *Den politiske skandinavismen i Perioden 1830—50*. *Scandia* 1944.

A. Ellenius, *Den offentliga konsten och ideologierna. Studier över verk från 1800- och 1900-talen*. Uppsala 1971.

N. Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen*. Uppsala 1961.

Kr. Erslev, *Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse*. København 1882.

Å. Holmberg, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt*. Göteborg 1946.

F. Lindberg, *Den svenska utrikespolitikens historia*, III:4. Stockholm 1958.

K. Å. Modéer, *Carl X Gustaf-statyn på Stortorget. Om ett monuments tillkomsthistoria*. *Malmö fornminnesförening, Årsskrift* 1971.

H. Nielsen, *Nordens Enhed gennem Tiderne*, I—III. København 1938.

S. Sandström, *Konsten i Sverige. Det sena 1800-talet — bildkonst och miljökonst*. Stockholm 1975.

J. Weibull, *De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening 1866—1966*. *Ale* 1966:2.

Börringeklosters arkiv

Rapport av Ingemar Carlsson

De skånska slotts- och godsarkiven innehåller som bekant stora skatter för dansk och svensk rikshistoria, för skånsk topografisk, ekonomisk och kulturhistorisk forskning. Ett av de mest värdefulla, Börringeklosters, har med tusentalet volymer nyligen deponerats i riksarkivet. Arkivet är sammansatt av tre delar.

I Det historiska arkivet

Denna äldsta del är även den av forskare mest utnyttjade och den överhuvudtaget mest kända. Över den föreligger en otryckt förteckning, uppgjord 1849 av Corfitz Beck-Friis, som ännu är användbar. De äldsta handlingarna härrör från släkten Becks (Beck-Friis) äldsta medlemmar under 1600-talet och deras godsbestånd, alltifrån Barbara Witttrups gåvobrev och andra dokument som förutom Börringekloster berör bl a Torup, Glimminge och Bosjökloster vid mitten

av 1600-talet och fram i tiden.

Det danska inslaget är för övrigt markant: handlingar från släktens danska godsbestånd samt arkivet efter den kände rikshovmästaren Corfitz Ulfelt (1606-64) och hans arvingar återfinnes här.

Från och med släkten Beck-Friis' 1700-talsmedlemmar blir släktarkiven allt rikare och återspeglar familjerna, deras egendomar och ekonomiska förhållanden, militära och civila verksamhet, t ex generalbefälhavaren i Skåne, Corfitz Ludwig Beck-Friis' (1724-98) handlingar från det dramatiska året 1789, eller riksrådet Joakim Beck-Friis' (1722-97) korrespondens med en rad samtida personligheter. Särskilt anmärkningsvärt ur rikshistorisk synvinkel är i denna del arkivet efter konung Adolf Fredrik som använts alltför litet i den historiska forskningen.

Den som främst intresserar sig för

skånsk topografi och annan lokalhistoria har även ett rikt material att hämta, t ex handlingar från och om Andrarums alunbruk 1700–1762, betydande delar av de äldre godshandlingarna för Bosjökloster (1600- till 1800-talen). Börringekloster (1600- till 1800-talen) samt av olika skäl även Fiholm i Södermanland.

II Familjearkivet

Denna del innehåller de stora sviterna släktpapper, särskilt dagböcker och andra personliga anteckningar efter samt brev till och från släktmedlemmar alltifrån hovmarskalken Corfitz Beck-Friis (1767–1834) fram till den 1958 avlidne kommandören Lave Beck-Friis. Vi möter här omfångsrika personliga arkiv efter envoyéer, andra ämbetsmän och militärer från de senaste århundradena, brev och handlingar som belyser internationella förhållanden bl a ur diplomatens synvinkel, svenska politiska och kulturella frågor, regional- och lokalpolitik som t ex om Malmö-Ystads järnväg eller skånska färjefrågor, familjen och dess vänkrets, väder och vind, sådd och skörd, om man så vill allt ifrån internationell storpolitik till livets vardagshändelser hemma kring Börringekloster under 1800- och första hälften av 1900-talen.

Till arkivet hör även papper efter vissa befryndade familjer. Särskilt anmärkningsvärda torde handlingarna efter den konstnärligt och litterärt kända släkten Nordenfelt med dess lysande umgängeskrets vara. Nann som Brinkman och Geijer eller furst Mennerich och norske stadsministern Löwenskiöld torde kunna illustrera brevsamlingens internationella och svenska intresse. Efter familjen Barck finns en del handlingar, där brev från H

C Andersen torde ha väckt den största uppmärksamheten.

III (De yngre) godsarkiven

De äldre godshandlingarna tillhör sedan gammalt det skånska historiska arkivet, medan resten samlats i en yngre del. Till denna hör de stora sviterna godsräkenskaper för Börringekloster och de i omfång mindre från Bosjökloster, Glimminge och Fiholm (Södermanland) från i huvudsak 1800-talet fram till vår egen tid. De många specialräkenskaperna, tjänstehjonsböcker, tjänstepersonalböcker, spannmålsböcker, brännvinsböcker, mejerijournaler och ladugårdsjournaler, för att nämna de viktigaste, torde öppna möjligheter för forskare med olika infallsvinklar. De utförliga dagsverksjournalerna från slutet av förra århundradet och början av 1900-talet över dagsverken av godsets egen personal och drängar samt torparna, förda på ett sätt som låter oss följa dem nästan dag för dag i deras olika sysslor, borde t ex intressera de alltmör uppbomstrande torpecirklarna med rötter i denna bygd.

De ämnesordnade handlingarna belyser olika förhållanden i denna del av Skåne, t ex Ringsjöns sänkning, Nötesjö, Sturup eller en lokal detalj som uppförande av en doktorsbostad i Anderslöv omkring år 1890.

Det är givetvis omöjligt att på några få sidor ge ens en summarisk uppfattning om ett flerhundraårigt gods- och familjearkiv som Börringeklostets. Dess rikedom för olika typer av riks- och lokalhistorisk forskning motiverar onekligen omdömet att detta skånska slottsarkiv utgör ett av de mest intressanta och värdefulla nyförvärv som under senare år tillförts riksarkivets bestånd av c:a 1/2 mil enskilda arkiv.

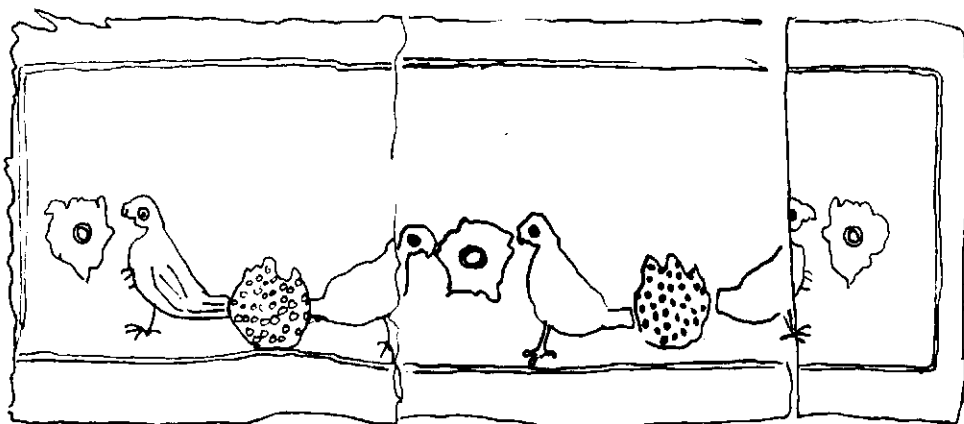

Den styckade bänklängden

År 1962 publicerade Ernst Fischer sitt arbete *Flamskvävnader i Skåne*. I den historiska inledningen till verket finns ett halländskt bänklängdsfragment beskrivet och avbildat. Fragmentet finns på Kulturen i Lund, med inv.nr 10.196.

Motivet är en papegoja med en klase druvor bakom. Resten av ytan är fylld av blom- och bladrankor och frukter. Det centrala motivet avgränsas av en

bård med frukter och blommor, som in-
åt avskiljs från resten av mönstret av
en brunorange sicksacklinje. I fragmen-
tets vänstra del finns rester av bården
på kortsidan, men i den högra delen är
en papegoja tvärt avklippt, så att bara
ryggen och stjärten samt benet kommit
med. Kulturens fragment som mäter
54x55 cm tycks alltså vara den vänstra
delen av en större vävnad.

Kulturen

Hallands museum

Nästa bit hittar vi i Hallands museum i Halmstad. Där finns en del av en flamskvävnad ca 54x53 cm, som uppenbarligen kommer från samma bänklängd. På detta fragment finns i vänstra delen ett litet framkikande papegojhuvud. Framför detta är en ros och ytterligare en papegoja, också den vänd med huvudet mot rosen. Bakom denna fågel upprepas motivet med druvklasen, och längst ut till höger finner vi ytterligare ett stjärtparti av en papegoja. Detta tycks alltså vara en direkt fortsättning på Kulturens bit.

Eftersom nu Hallands museums del slutar med en avhuggen fågel måste man förutsätta att det funnits ännu ett stycke av bänklängden. De båda mot varandra vända papegojorna med en ros mellan sig bör rimligen utgöra mittpartiet. Om nu flamskväven gjorts symmetriskt kring mitten, vilket man kan förmoda, så är den avklippta fågeln på halmstadsfragmentets vänstra parti den sista. Måtten på den ursprungliga bänklängden blir då ca 55x130 cm. (Se rekonstruktions-skiss!)

Den högra, ännu ej återfunna delen av bänklängden skulle i så fall bestå av följande motiv: Till vänster ett papegojhuvud och framför detta en ros. Till höger om den kommer så den brun-orangefärgade linje som avgränsar bården, som, om stycket är intakt, avslutar det. Det blir således ett relativt smalt parti, som saknas, ca 55x22 cm.

Bänklängden det här är fråga om har av Fischer i ovannämnda arbete daterats till senare hälften av 1600-talet. Vid denna tid var flamskvävnaderna inte någon allmogeföreteelse utan hörde hemma hos de högre stånden. Under 1700-talet försvinner de från borgerlig miljö på grund av ändrade bostadsförhållan-

den och flamskväveriet går över till allmogen, där det utövades fram till slutet av 1800-talet med Skåne som huvudområde.

När längden styckades är ovisst. Den del som finns i Halmstad har en baksida av grov oblekt linneväv som visar att man använt den som stolsdyna med en innerkudde i. Den del som finns i Lund är ofodrad och har alltså inte haft denna sekundära användning. Det saknade stycket är för smalt för att få en ny funktion, och därmed ökar självfallet risken för att den gått förlorad.

Kulturens längd kom dit på 1890-talet efter ett byte med Hallands museum, som i gengäld fick andra föremål. Båda delarna har således från början funnits i Halmstad. Några upplysningar om hur, var och när fragmenten förvärvades går det dessvärre inte att få. Den dåvarande amanuensen entledigades 1897 efter att ha misskött sin tjänst och förstörde då som hämnd förvärvskataloger och annat som kunde ha gett lösningen på problemet.

Hallands museums del av bänklängden.
Foto Hallands museum.

Det faller sig svårt att tänka sig att man på ett museum skulle stycka ett föremål av denna rang, och det på ett så okänsligt sätt att motivets huvudfigurer trasas sönder. Den tredje del som skulle blivit resultatet av en sådan vandalisering finns inte heller på museet. Tills vidare får man alltså förutsätta att museet under sin tidiga insamlingsverksamhet köpt eller fått de båda delarna av en gammal bänklängd, men inte kunnat få den tredje delen eftersom den sedan länge var borta. Eller vågar man hoppas att denna del finns undanstoppad och kanske bortglömd någonstans på den halländska landsbygden?

K. A.

Avhandlingar i konstvetenskap

Om skånskt material handlar tre nya avhandlingar i konstvetenskap som ventilerats vid Lunds Universitet under

innevarande år. I "Och i hopp om det eviga livet; studier i Skånes romanska muralmålari" behandlar *Inger Ahlstedt Yrlid* några av de problem som knyter sig till landskapets kyrkliga muralmålari under 1100-talet och 1200-talets förra hälft, i "Uraniborg; herresäte och himlaborg" gör *Henrik Jern* Tycho Brahes berömda anläggning på Ven till föremål för en arkitekturhistorisk undersökning, och i "The Iconology of Tectonics in Romanesque Art", som famnar över stora delar av Europa, kommer *Frans Carlsson* bl. a. in på den i en murpelare infällda kolonnen i Dalby kyrkas mitskepp, figurkolonnerna i Lunds domkyrkas krypta samt några av Skånes romanska dopfuntar. I överensstämmelse med nutida praxis kommer samtliga avhandlingar att recenseras i *Konsthistorisk Tidskrift* av resp. fakultetsopponent.

T. E.

ALE utkommer med 3 häften och ett informationsnummer årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046 - 12 66 09.

MEDLEM erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 20: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgirokonto Lund nr 24 68 31-2, c/o kamrer Allan Persson, Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

ALDRE HÄFTEN av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

EFTERTRYCK; helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., kamrer Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Helsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, professor Birgitta Odén, Lund, musichef Bengt-Arne Person, Varberg, disponent Birger Persson, Ystad, greve Hans Wachsmester, Johannishus, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

